
Івасюта М. І., Кузь Г. Т., Скаб М. С.

ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Марина Івасюта, Галина Кузь, Мар'ян Скаб

ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА

Практикум

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2025

УДК 81 (076.5)
I-236

*Друкується за ухвалою Вченої ради
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича (протокол №2 від 24 лютого 2025 р.)*

Рецензенти:

Грещук В. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кійко Ю. Є. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри германської філології та перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Федунович-Швед О. Т. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання суспільно-гуманітарних дисциплін КЗ «Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області».

Івасюта М. І., Кузь Г. Т., Скаб М. С.

I-236 Вступ до мовознавства : практикум. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. 124 с.

ISBN 978-966-423-947-5

Практикум містить матеріали до практичних занять, варіанти самостійних/контрольних робіт до тем і приклади їх виконання, тести для самоперевірки і контрольної перевірки знань студентів, орієнтовні питання до іспиту та літературу з курсу «Вступ до мовознавства».

Для студентів філологічних факультетів спеціальності «Середня освіта (українська мова та література)».

УДК 81 (076.5)

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2025
ISBN 978--966-423-947-5 © Івасюта М. І., Кузь Г. Т., Скаб М. С., 2025

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	4
Загальна інформація про навчальну дисципліну	5
Практичні завдання	23
<i>Предмет, завдання і методи науки про мову</i>	<i>23</i>
<i>Мови світу, їх вивчення</i>	
<i>та генеалогічна класифікація.....</i>	<i>27</i>
<i>Класифікація звуків мови.....</i>	<i>30</i>
<i>Фонетичний аналіз слова.....</i>	<i>35</i>
<i>Фонетичні процеси.....</i>	<i>38</i>
<i>Семасіологія.....</i>	<i>41</i>
<i>Лексико-семантична система мови.....</i>	<i>46</i>
<i>Фразеологія.....</i>	<i>51</i>
<i>Лексикографія.....</i>	<i>55</i>
<i>Морфеміка та словотвір.....</i>	<i>61</i>
<i>Морфологія</i>	<i>64</i>
<i>Синтаксис.....</i>	<i>68</i>
Тестові завдання	71
Контрольні роботи і приклади виконання.....	89
Додаток.....	111

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Курс «Вступ до мовознавства» розпочинає лінгвістичну підготовку сучасного студента-філолога, систематизує й виводить на вищий рівень його розуміння мови загалом, її природи та сутності, системного устрою, найважливіших закономірностей виникнення, розвитку та сучасного функціонування, уточнює й конкретизує знання студентів щодо методології та конкретних методів, методик і прийомів лінгвістичних досліджень.

У посібнику подано завдання для виконання на практичних заняттях і самостійного опрацювання відповідно до змісту робочої програми навчальної дисципліни.

Важливим складником роботи, особливо в умовах навчання за кредитно-трансферною системою, вважаємо контроль знань студентів у процесі засвоєння курсу. До форм контролю належать як самостійні та контрольні роботи з відповідних розділів, так і тестування, яке, з одного боку, дозволяє студентам здійснювати самоконтроль, а з іншого, дає змогу викладачеві швидко та об'єктивно оцінити загальний рівень засвоєння окремим студентом курсу загалом чи окремого його розділу або підрозділу.

Кожен із запропонованих тестів містить одну правильну відповідь. Для зручності і створення умов для швидкої перевірки тестів пропонуємо відповіді записувати в колонку, вказуючи номер тесту та номер правильної відповіді (наприклад, 23 – 5).

У посібнику вміщено варіанти завдань самостійних / контрольних робіт до тем «Генеалогічна класифікація мов», «Фонетика та фонологія», «Лексикологія» і «Граматика» та приклади їх виконання.

Навчальне видання призначено для студентів філологічних факультетів ОП «Середня освіта (українська мова та література)».

ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ПРО НАВЧАЛЬНУ ДИСЦИПЛІНУ

СТРУКТУРА ЗМІСТУ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	пр.	лаб	інд	с.р.		л	пр	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Змістовий модуль 1. Частина І. Теоретичні проблеми загального мовознавства												
Тема 1. Предмет, завдання і методи науки про мову.	6	2	2			2	6	1				5
Тема 2. Сутність мови. Мова і мислення Мова і мовлення. Знаковий характер мови. Система і структура мови.	3	2				1	5					5

Тема 3. Мови світу, їх вивчення та генеалогічна класифікація.	3		2			1	6		1			5
Змістовий модуль 1. Частина 2. Фонетична та фонологічна система мови												
Тема 1. Фонетика.	3	2				1	6	1				5
Тема 2. Класифікація звуків мови.	3		2			1	5					5
Тема 3. Фонетичне членування мовленнєвого потоку. Склад і наголос.	3	2				1	5					5
Тема 4. Фонетичний аналіз слова.	3		2			1	3		1			2
Тема 5. Функціональні та історичні зміни звуків.	3	2				1	6	1				5

Тема 6. Фонетичні процеси.	3		2			1						
Тема 7. Фонологія	3	2				1	5					5
Підсумкове за- няття з фонети- ки і фо- нології (с.р.)	3		2			1						
Разом за змісто- вим мо- дулем 1	36	12	12			12	47	3	2			42
Змістовий модуль 2. Частина 1. Лексико-семантична система мови												
Тема 1. Лексико- логія. Слово та його зна- чення.	3	2				1	3		1			2
Тема 2. Лексика мови як система.	6	2	2			2	4	1				3
Тема 3. Семасі- ологія.	3		2			1	3					3
Тема 4. Ономас- тика.Ети- мологія.	3	2				1	4					4

Тема 5. Фразеоло- гія	6	2	2			2	4					4
Тема 6. Лексиког рафія.	3		2			1	4					4
Підсум- кове за- няття з лексико- логії та фразеоло гії (с. р.)	3		2			1						
Змістовий модуль 2. Частина 2. Граматична система мови. Походження та історичний розвиток мови												
Тема 1. Граматич- ка. Морфемі- ка та сло- вотвір.	6	2	2			2	5	1				4
Тема 2. Морфоло- гія.	6	2	2			2	5		1			4
Тема 3. Синтак- сис.	6	2	2			2	5	1				4
Тема 4. Походже- ння мови. Історичний розвиток мов.	3	2				1	3					3
Тема 5. Письмо. Графіка.	3	2				1	3					3

Орфогра- фія.												
<i>Підсум- кове за- няття з грамати ки (с.р.)</i>	3		2			1						
<i>Разом за змісто- вим мо- дулем 2</i>	54	18	18			18	43	3	2			38
Усього годин	90	30	30			30	90	6	4			80

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Тема заняття	К-сть годин
1.	Предмет, завдання і методи науки про мову.	2
2.	Мови світу, їх вивчення та генеалогічна класифікація. Самостійна робота.	2
3.	Класифікація звуків мови.	2
4.	Фонетичний аналіз слова.	2
5.	Фонетичні процеси.	2
6.	Підсумкове заняття з фонетики та фонології.	2
7.	Семасіологія.	2
8.	Лексико-семантична система мови.	2
9.	Фразеологія.	2
10.	Лексикографія.	2
11.	Підсумкове заняття з лексикології та фразеології.	2
12.	Морфеміка та словотвір.	2
13.	Морфологія.	2
14.	Синтаксис.	2
15.	Підсумкове заняття з граматики.	2
		30

САМОСТІЙНА РОБОТА ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗАВДАНЬ, ВИКОНАНИХ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема	Зміст завдання	Кількість балів	Критерії оцінювання
Предмет, завдання і методи науки про мову.	Дати коротку письмову відповідь з конкретними прикладами про зв'язки мовознавства з однією гуманітарною та однією природничою наукою (на вибір студента).	2,5	1. Самостійність виконання роботи. 2. Оригінальність прикладів. 3. Відповідність змісту роботи завданню (гуманітарна і природнича наука, опис їх взаємозв'язків). 4. Рівень володіння мовними нормами. За недотримання критерію знімаємо 0,5 б.
Фонетика	Намалювати в робочому зошиті схему мовленнєвого апарату людини.	1	Малюнок має відображати всі органи, задіяні у творенні звука; назви органів апарату мовлення мають бути правильними і відповідати нормам СУЛМ.
Класифікація звуків мови	Описати артикуляцію та подати класифікацію перших 5 неповторюваних звуків прізвища та імені студента.	2	1. Артикуляція має відображати роботу апарату мовлення під час творення звука (ЦНС, органи дихання, голосові зв'язки, резонатори).

			2. Класифікація звуків має відповідати таким характеристикам: ряд, підняття, лабіальність, наголошена чи ненаголошена позиція – для голосних; участь голосу і шуму, місце творення, спосіб творення, палатальність – для приголосних. У разі опису повного процесу артикуляції та правильної характеристики звуків – 2 б., за пропуск етапу артикуляції чи помилку в класифікації знімаємо по 0,25 б.
Фонетичний аналіз слова	Зробити фонетичний аналіз слова з 5 неповторюваних звуків.	2	1. Відповідність схемі і порядку аналізу. 2. Правильна характеристика у всіх пунктах аналізу. За кожен грубу помилку знімаємо 0,25 б.

Фонетичні процеси	Навести по 2 приклади всіх різновидів асиміляції і дисиміляції та інших комбінаторних і позиційних змін.	2,5	1. Повнота виконання (по 2 приклади до всіх процесів). 2. Правильність прикладів. 3. Самостійність роботи. 4. Оригінальність.
Лексикологія. Семасіологія	Із тлумачного словника виписати: - 3 приклади однозначних слів; - 2 приклади багатозначних слів, що належать до різних частин мови.	1	1. Повнота виконання завдання. 2. Відповідність умовам виконання. За недотримання критерію знімаємо 0,5 б.
Лексикологія. Семасіологія	Навести по 5 прикладів переносу значення слова за схожістю, за суміжністю.	1	1. Повнота виконання завдання. 2. Правильність прикладів. 3. Самостійність і оригінальність роботи. За недотримання критерію знімаємо 0,5 б.
Лексикографія	Із словників різних типів (щонайменше 5) виписати у робочі зошити словникові статті, присвячені одному й тому ж слову (на вибір студента).	5	1. Кількість опрацьованих словників (1 словникова стаття – 1 б.). 2. Правильна паспортизація словника (за помилки в оформленні знімаємо 0,25 б.).

Фразеологія	Записати в зошит по 3 самостійно дібраних приклади: фразеологічних зрощень, фразеологічних єдностей, фразеологічних сполучень, фразеологічних висловів.	3	1. Повнота виконання (по 3 приклади). 2. Правильність прикладів. 3. Самостійність роботи. 4. Оригінальність. За недотримання критерію знімаємо 0,5 б.
Граматика. Морфеміка	Підібрати 5 слів, побудованих за схемами: префікс+корінь+суфікс, префікс+корінь+суфікс+закінчення.	1	1. Повнота виконання (5 слів). 2. Правильність виконання.
Граматика. Словотвір	Навести по 3 приклади слів, утворених різними способами словотвору (морфологічним з його різновидами, лексико-синтаксичним, морфолого-синтаксичним, лексико-семантичним).	2	1. Повнота виконання (по 3 приклади до всіх різновидів). 2. Правильність прикладів. 3. Самостійність роботи. 4. Оригінальність. За недотримання критерію знімаємо 0,5 б.
Граматика. Морфологія	Навести по 3 власних приклади всіх засобів вираження граматичного значення синтетичним (флексія, наголос, внутрішня флексія, суплетивізм, редуплікація) та аналітичним (службові слова, порядок слів, інтонація) способами.	2	1. Повнота виконання (по 3 приклади до всіх засобів вираження граматичного значення). 2. Правильність прикладів. 3. Самостійність роботи. 4. Оригінальність. За недотримання критерію знімаємо 0,5 б.

Генеалогічна класифікація мов світу. Фонетика і фонологія. Лексикологія. Граматика.	Тестові завдання	Відповідно до теми	Тести закритого типу множинного вибору (з однією правильною відповіддю) укладені відповідно до тем лекційних і практичних занять із доступної для користування бази тестів. Кількість балів відповідає кількості правильних відповідей студента (одна правильна відповідь – 0,5 б.). Завдання не виконане, якщо позначено неправильні відповіді або правильну відповідь не позначено взагалі.
---	------------------	--------------------	--

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Предмет мовознавства. Місце мовознавства в системі наук.
2. Методи дослідження мови.
3. Природа і сутність мови.
4. Функції мови.
5. Мова і мислення.
6. Мова і мовлення.
7. Система і структура мови. Рівні (яруси) мови та розділи мовознавства.
8. Синхронія та діахронія як підходи до вивчення мовних явищ.
9. Класифікація мов. Генеалогічна класифікація мов.
10. Типологічна класифікація мов.
11. Проблема походження мови.
12. Закономірності розвитку мов. Специфіка розвитку різних рівнів мовної структури.
13. Розвиток та функціонування мов у різні історичні епохи.
14. Фонетика як наука. Три аспекти вивчення звуків мови. Фізичний аспект вивчення звуків.
15. Анатомо-фізіологічний аспект вивчення звуків мови. Артикуляція.
16. Класифікація голосних.
17. Класифікація приголосних.
18. Фонетичне членування мовленнєвого потоку (Фраза, такт, фонетичне слово, склад).
19. Склад як фонетичне явище. Класифікація складів. Поділ слова на фонетичні склади.
20. Наголос. Типи наголосів. Проклітики та енклітики.
21. Позиційні зміни звуків.
22. Комбінаторні зміни звуків. Загальна характеристика.
23. Асиміляція. Типи асиміляцій.
24. Дисиміляція. Типи дисиміляцій.
25. Транскрипція (фонетична і фонематична) і транслітерація.
26. Лінгвістичний аспект вивчення звуків. Поняття фонем.
27. Функції фонем. Диференційні та інтегральні ознаки фонем.

28. Позиції фонем. Варіанти (варіації) фонем.
29. Фонологічна система мови. Історичні зміни фонологічної системи.
30. Лексикологія. Розділи лексикології.
31. Слово як одиниця мови. Значення слова.
32. Пряме та переносне значення слова. Типи переносу лексичного значення слова.
33. Моносемія та полісемія.
34. Омонімія. Типи омонімів. Розмежування полісемії та омонімії.
35. Лексико-семантична система мови (загальна характеристика). Поняття лексико-семантичного поля.
36. Синоніми, їх типи та функції.
37. Антоніми їх типи та функції.
38. Гіперо-гіпонімічні відношення та явище лексичної конверсії.
39. Історична змінність лексико-семантичної системи.
40. Лексика мови з погляду використання. Активна й пасивна лексика, її різновиди.
41. Лексика мови з погляду стилістичного використання: стилістично нейтральна й стилістично забарвлена. Класифікація стилістично забарвленої лексики.
42. Історичні зміни словникового складу мови. Архаїзми та історизми. Неологізми, їх типи.
43. Лексика мови з погляду походження. Незапозичена та запозичена лексика. Типи лексичних запозичень.
44. Етимологія. Принципи етимологічного аналізу. Народна етимологія.
45. Основи теорії називання. Ономастика. Типи власних назв.
46. Фразеологія як наука. Поняття фразеологізму. Класифікації фразеологізмів (семантична (за ступенем з'єднаності компонентів), морфологічна, стилістична).
47. Системність у фразеології. Джерела фразеології та її національна своєрідність.
48. Лексикографія як наука. Типи словників. Найважливіші лексикографічні праці.
49. Граматика як наука. Розділи граматики.
50. Морфеміка як розділ науки про мову. Типи морфем.

- 51. Історична змінність морфемної будови слова.
- 52. Словотвір. Основні поняття словотвору (твірна і похідна основи, словотвірні засоби).
- 53. Способи словотворення.
- 54. Основні одиниці граматичної будови мови. Граматичне значення, граматична форма, граматична категорія.
- 55. Способи і засоби вираження граматичного значення.
- 56. Частини мови та критерії їх вирізнення. Явища переходу слів з однієї частини мови в іншу.
- 57. Синтаксис як розділ граматики. Словосполучення. Типи словосполучень.
- 58. Речення та його ознаки. Класифікація речень.
- 59. Письмо. Основні етапи розвитку письма.
- 60. Графіка як розділ мовознавства. Орфографія. Принципи орфографії.

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ

Поточне тестування та самостійна робота				Підсум- ковий тест (іспит)	Сума
Змістовий модуль 1		Змістовий модуль 2			
Ч 1. Вступ. ГКМ.	Ч 2. Фонетика. Фонологія	Ч 1. Лексикологія	Ч 2. Граматика		
7, 5	17,5	20	15		
25		35			
60				40	100

КРИТЕРІЇ ПІДСУМКОВОГО ОЦІНЮВАННЯ

Оцінки **«А» («відмінно»)** заслуговує студент, який виявив всебічні, систематичні і глибокі знання, за повне (90–100 балів) володіння програмовим матеріалом курсу, уміння безпомилково визначити фонетичні, лексичні та граматичні явища різних мов, пояснити процеси, що в них відбуваються.

Оцінку **«В» («добре»)** отримує студент, який засвоїв навчально-програмовий матеріал у достатньому обсязі (80–89 балів), успішно виконав передбачені програмою завдання, засвідчив систематичний характер знань із дисципліни, але під час конкретного аналізу допускає незначні неточності.

Оцінку **«С» («добре»)** ставимо за порівняно повне і загалом правильне висвітлення студентом основних питань курсу (70–79 балів), знання та вміння викласти тему, однак у відповідях студент допускає окремі похибки і неточності, які не впливають на загальну стрункість знань і свідчать про розуміння студентом теоретичного і практичного матеріалу.

Оцінки **«Д» («задовільно»)** заслуговує студент, який виявив знання основного навчального матеріалу в обсязі 60–69 балів, необхідному для подальшого навчання і майбутньої роботи за професією, здатний виконувати завдання, передбачені програмою, однак допускає у відповідях поодинокі грубі помилки.

Оцінку **«Е» («задовільно»)** ставимо за відповіді, які хоч і свідчать про деяке знання студентом програмового матеріалу (50–59 балів), однак це знання є неповним, поверховим, студент не зовсім точно трактує поняття і терміни, допускає неточності в практичному аналізі

тексту; загалом студент володіє мінімальними знаннями, які дозволяють у майбутньому виконувати свої фахові функції.

Оцінку «**FX**» («**незадовільно**») ставимо студентові, у знаннях якого є прогалини (35–49 балів), який допускає принципові помилки у виконанні передбачених програмою завдань, не володіє науковою термінологією, не зовсім розуміє значення конкретних теоретичних і практичних питань, який, однак, прагне покращити свої знання.

Оцінку «**F**» («**незадовільно**») отримує студент, який набрав менше 35 балів, за неправильні або надто приблизні відповіді на поставлені запитання; обсяги теоретичних знань і практичних навичок такого студента недостатні для виконання фахових обов'язків, тобто він не спроможний продовжити навчання чи приступити до професійної діяльності після закінчення вищого навчального закладу без додаткових занять з цієї дисципліни.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Вступ до мовознавства / за ред. І. О. Голубовської. Київ : ВЦ «Академія», 2016. 320 с.
2. Галів У. Б., Паночко М. М. Вступ до мовознавства : навч. посібн. Дрогобич : Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2024. 40 с.
3. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 336 с.
4. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Київ : ВЦ «Академія», 2014. 304 с.
5. Кійко Ю. Є., Агапій А. П., Мельник Ю. Й. Вступ до мовознавства : практикум. Чернівці : Чернівецький ун-т, 2021. 176 с.
6. Терехова Д. І. Вступ до мовознавства. Київ – Полтава : Полтавський літератор, 2012. 224 с.

Додаткова література

1. Булаховський К. Мова, що стала світовим трендом. Факти про українську мову, яких ви не знали. Львів : Видавництво «Апріорі», 2025. 120 с.
2. Гаджієв Р. Лінгвістика на карті світу. Непорозуміння, кримінал та інтриги в різних мовах. Київ : Віхола, 2022. 384 с.

3. Дорошенко С. І. Словник-довідник лінгвістичних термінів юного мовознавця; відп. ред., вступ. сл. О. О. Телєжкіна; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків : Вид-во Іванченка І. С., 2024. 400 с.
4. Дубчак О. Чути українською. У світі звуки[ў] та букв. Київ : Віхола, 2020. 192 с.
5. Дубчак О. Бачити українською. Слово в мовній картині світу. Київ : Віхола, 2021. 334 с.
6. Дубчак О. Перемагати українською. Про мову ненависті й любові. Київ : Віхола, 2022. 144 с.
7. Жуйкова М. В. Лінгвістичні задачі : навчально-методичний посібник. Львів, 2020. 40 с.
8. Івасюта М.І. Лінгводидактичні потенції поетичних творів Богдана Мельничука для курсу «Цікаве мовознавство» // Українська філологія у ХХІ столітті : колективна монографія на пошану професора Богдана Мельничука. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2023. С. 170–180.
9. Левкова А. Спільна мова: Як народжуються і живуть слова. Київ : Портал, 2020. 200 с.
10. Селігей П. О. Глобалізація і проблеми збереження мовного розмаїття // Мовознавство. 2022. № 4. С. 3–21. Режим доступу: <https://www.inmo.org.ua/assets/files/2022/05.-selihey-p.-hlobalizatsiya-i-problemy-zberezhenha-movnoho-rozmayita-2022.pdf>
11. Селігей П. О. Нездійснені мовні прогнози: уроки дає історія // Мовознавство. 2020. № 4. С.3–23. Режим доступу: <https://www.inmo.org.ua/assets/files/2022/04.-selihey-p.-nezdiysneni-movni-prohnozy-2020.pdf>
12. Селігей П. О. Українська мова у 2222 році: Вступ до лінгвофутурології. Київ : Академперіодика, 2023. 452 с.
13. Скаб М. Творчість та життя Лесі Українки як важливий складник забезпечення українськоцентричності курсу «Вступ до мовознавства» // Леся Українка і сучасний гуманітарний дискурс : матеріали Всеукраїнської наукової інтернет-конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Лесі Українки, 23 лютого 2021 р., м. Чернівці. Чернівці : Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. С. 95–96.
14. Степаненко М. Компендіуми знань про лінгвістичну термінологію та персоналії мовознавців: історія становлення, класифікаційні параметри, жанрова поліфункційність // Енциклопедичний вісник України. 2023. № 15. С. 45–64.

15. Тараненко О. О. Мова як дзеркало етнічної ментальності: так і ні (кілька мовних явищ) // Мовознавство. 2021. № 6. С. 3–24.
16. Grzegorzczkova R. Wstęp do językoznawstwa. Warszawa : WN PWN, 2008. 210 s.
17. Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa / red. Tabakowska E. Kraków: UNIVERSITAS, 2001. 363 s.
18. Lachur Cz. Zarys językoznawstwa ogólnego. Opole : UO, 2004. 320 s.

Збірники вправ і завдань

1. Кійко Ю. Є. Вступ до мовознавства : практикум. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2007. 80 с.
2. Кійко Ю. Є., Мацкуляк Ю.Й., Кійко С.В. Вступ до мовознавства: тести : навчальний посібник. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2010. 80 с
3. Левицький А. Е., Сингаївська А. В., Славова Л. Л. Вступ до мовознавства. Київ, 2006.
4. Сердюк А. Вступ до мовознавства. Модульний курс : навчально-методичний посібник. Донецьк, 2008.
5. Скаб М. С., Кузь Г. Т. Вступ до мовознавства : практикум. Навчальний посібник. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2012. 104 с.

Інформаційні ресурси

Лінгвістичний портал MOVA.info <http://www.mova.info>

Український лінгвістичний портал <http://www.ulif.org.ua/ulif/>

Портал української мови та культури <http://slovnnyk.net/>

КУРС НА ПЛАТФОРМІ MOODLE

Вступ до мовознавства (ОП “Середня освіта (Українська мова і література)”)

<https://moodle.chnu.edu.ua/course/view.php?id=58>

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ І МЕТОДИ НАУКИ ПРО МОВУ

*Що за майстерний витвір мова!
Який шляхетний синтаксисом!
Який безмежний хистом!
Як вражає й дивує доцільністю словозміни!
Морфологією подібний до ангела!
Милозвучністю – до божества!
Окраса всесвіту! Найдовершеніше з усіх створінь!
Рустам Гаджієв*

Завдання 1. Дайте відповіді на запитання:

- Що таке мовознавство?
- Коли виникла наука про мову? Чому її появу пов'язують із практичними потребами людства?
- Назвіть найдавнішу нормативну граматику санскриту. Поміркуйте, чи віршована форма допомогла поширенню цього тексту? Чи застосовують таку форму для запам'ятовування правил у сучасній лінгводидактиці?
- Проаналізуйте основні етапи становлення мовознавства як науки. З якими науковими галузями вони пов'язані від найдавніших часів до сьогодні?
- Назвіть визначних мовознавців минулого і сучасності. Які постаті відомі вам зі шкільного курсу української мови?

Завдання 2. Прочитайте визначення мовознавства з енциклопедії «Українська мова» і словників лінгвістичних термінів. Окресліть проблеми загального мовознавства, названі в поданих дефініціях.

«Мовознавство, лінгвістика – наука про мову, її сутність, будову, функціонування та розвиток. Завдання науки – пізнання мови як реального об'єкта в усій її складності та багатоаспектності» (*Українська мова : Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 363*).

«Лінгвістика. Мовознавство; наука про мову. Об'єктом лінгвістики є мова у всьому обсязі її властивостей і функцій, будова, функціонування й історичний розвиток мови» (Ганич Д. І., Олійник І. С. *Словник лінгвістичних термінів*. Київ : Вища школа, 1985. С. 120).

«Мовознавство, лінгвістика – наука про природну людську мову в усіх її вимірах: будову, функції і розвиток мови; про походження мови як такої і про різноманітність мов світу». (Єрмоленко С. Я., Бибиц С. П., Тодор О. Г. *Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С.Я. Єрмоленко*. Київ : Либідь, 2001. С.95).

«Мовознавство, або лінгвістика (франц. linguistique від лат. lingua – мова) – наука про будову та історичний розвиток мови, вивчає природну людську мову загалом (у всьому обсязі властивостей, функцій, будови, функціонування й історичного розвитку мови) і всі мови світу як її індивідуальних представників» (Загнітко А. *Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни*. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т.2. С. 243).

Завдання 3. Назвіть аспекти практичного (прикладного) мовознавства. На конкретних прикладах проілюструйте їх значення для діяльності вчителя-словесника.

Завдання 4. Назвіть основні методи дослідження мови. Додайте відсутні відомості в таблиці.

№ з/п	Метод	Мета і завдання методу
1.	?	Дати повний і точний опис мовних одиниць; інвентаризувати й систематизувати мовні засоби.
2.	Порівняльно-історичний	?
3.	?	Через зіставлення споріднених і неспоріднених мов виявити спільні й відмінні, специфічні риси в мовних системах цих мов.
4.	?	Дослідити мову як цілісну систему взаємопов'язаних відношень та елементів.
5.	Метод кількісних підрахунків	?

Завдання 5. Прочитайте текст. Подумайте, які експонати ви використали б, якби довелося створити шкільний музей мови.

У Київському університеті імені Т. Шевченка є унікальний в Україні та, мабуть, і в світі «Лінгвістичний навчальний музей» – музей мов і мовознавства. Цей музей упродовж більш ніж 20 років створював доктор філологічних наук, професор Костянтин Миколайович Тищенко.

Лінгвістичний музей організований так, що його експонати відображають знання про мови світу й лінгвістику з її численними науковими звершеннями і здобутками, упорядковані й систематизовані вченим на єдиній метатеоретичній основі.

Відвідувач може ознайомитися зі зразками усного мовлення більш ніж 100 мов світу та плакатами із збільшеними письмовими уривками записаних на магнітоплівку текстів. Він може почути й побачити тексти мов поширених і рідкісних, навіть реліктових, таких як баскійська, валлійська, фризька, каталонська, окремих мов Індії, Океанії, Америки та Африки. Увазі запропоновано різноманітні системи письма, причому в такій послідовності, що можна простежити його розвиток, зблизька подивитися на зразки всіх генетичних попередників сучасного літерного письма: ідеографічні системи Китаю та давньої Асирії; силабічне письмо Японії, Кореї, Індії, Ефіопії; консонантне письмо семітських народів (іврит, арабське, самаритянське, фінікійське); алфавітне письмо греків, вірмен, грузин. Експоновані також зразки вторинних видів графічного мовного вираження: стенографії, телеграфної і морської азбуки, алфавіту Брайля для незрячих, жестової алфавітної системи глухонімих.

У музеї є муляжі та макети об'єктів, причетних до мовознавства: головного мозку з позначеними мовними ділянками кори великих півкуль, клинописних табличок, архаїчних аналогів письма. Тут зібрані також предмети культури, що створюють країнознавчий фон при вивченні мов (*За матеріалами сайтів Київського національного університету імені Тараса Шевченка*).

Завдання 6. Катерина Глуховцева й Ірина Глуховцева у статті «Відображення сутності мовних одиниць в образних висловлюваннях про мову» підібрали афоризми, які ілюструють деякі функції мови. Ознайомтеся з фрагментами тексту, назвіть основні функції мови та взаємопов'язані з ними. Які функції мови, крім згаданих, вам відомі?

Комунікативна: *«У всіх народів мова – це засіб спілкування, у нас це – фактор відчуження. Не інтелектуальне надбання століть, не код порозуміння, не першоеlement літератури, а з важкої руки*

Імперії ще й досі для багатьох – це ознака націоналізму, сепаратизму, причина конфліктів і моральних травм (Л. Костенко).

Мислетворча: *«Мова – далеко не тільки «засіб спілкування», тобто передачі «вже готових думок», як нас усіх учили в імперській школі. Куди серйозніша її місія – бути способом народження тих думок: коли «нема мови», людині просто-напросто «нема чим думати»* (О. Забужко).

Гносеологічна: *«Мова – це генетичний код нації, яка поєднує минуле з сучасним, програмує майбутнє й забезпечує буття нації у вічності»* (І. Огієнко).

Експресивна: *«Слова одні нам тішать слух і зір, / А інші нас відитовхують раптово, / В одних – огонь і істина жива, / А є й мертвотні, крижані слова»* (М. Рильський).

Естетична: *«В словах рідної мови людина відкриває для себе великий і чарівний світ життя»* (Є. Чак).

Культуроносна: *«Мова – це наша національна ознака, у мові – наша культура, сутність нашої свідомості»* (І. Огієнко).

Ідентифікаційна: *«Мова є формою вияву національної ментальності кожного народу»* (О. Ткаченко).

Магічно-містична: *«Велике діло – добре слово. Воно часом дорожче від усього, від усяких ліків, від багатств і потрібне людині, як хліб і мед, як жива вода»* (О. Довженко).

Регулятивна: *«Легенький повітряний шум – випущене з вуст слово, але воно часто чи смертю разить, чи у веселість уводить і оживляє душу»* (Г. Сковорода).

Це цікаво!

«Зустрілися троє поліглотів – пан Микола, пан Антон і пан Семен. Пан Микола знає чотири мови, а двоє його друзів – по три.

Кожен з них знає англійську.

Пан Семен не знає німецької.

Французької не знають пан Антон і пан Семен.

Іспанської та італійської не знає пан Семен, зате пан Микола знає одну з них.

Пан Антон не знає іспанської.

Пан Микола та пан Антон не знають польської.

Один з трьох знає японську.

То хто які мови знає?» (З посібника Лесі Мовчун «Цікава розмова про мову. Чого тобі не розповіли на уроці» (Тернопіль : Богдан, 2017. С. 101).

МОВИ СВІТУ, ЇХ ВИВЧЕННЯ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ

*Потворних мов не існує. Я слухаю кожну мову так, наче вона –
єдина, а коли я чую про мову, що зникає, це спустошує мене
так само, наче йдеться про загибель Землі.
Еліас Канетті*

Завдання 1. Кількість мов у світі – від 2,5 до 7 тисяч. Чим можна пояснити таку розбіжність у кількісних показниках?

Завдання 2. Дайте генеалогічну характеристику таким мовам:

I. Французька, кримськотатарська, японська.

II. Арабська, українська, азербайджанська.

III. Іспанська, фінська, турецька.

Завдання 3. У кожному рядку знайдіть «зайву» мову відповідно до генеалогічної класифікації мов.

1. Українська, польська, хорватська, румунська, болгарська.

2. Гінді, італійська, угорська, албанська, вірменська.

3. Латинська, старослов'янська, санскрит, грузинська, готська.

4. Чеська, польська, словацька, сербська, лужицька.

5. Шведська, німецька, іврит, англійська, норвезька.

6. Арабська, китайська, сомалі, тигринья, мальтійська.

Завдання 4. Відповідаючи на запитання вчителя про запозичення в українській мові, учень навів приклади запозичень з неспоріднених, на його думку, з українською мов: з французької *амплуа*, *бульйон*, німецької *грунт*, *ландшафт*, італійської *піаніно*, *спагетті*, з тюркських мов *кишимиш*, *отара*. Яку помилку допустив учень?

Завдання 5. Із переліку мов виберіть і запишіть живі мови. Підкресліть перші літери. Якщо завдання виконано правильно, то ви прочитаєте назву міста з поезії Б. Мельничука, яке «славою доброю вкрите», з яким «не можна, панове, «на ти»», а треба ««Ви» говорити». Які із цих мов пов'язані з історією міста?

Чанська, санскрит, латинська, естонська, полабська, готська, румунська, німецька, галльська, італійська, вірменська, циганська, прусська, печенізька, арамейська, іврит.

Завдання 6. Поміркуйте, за яких обставин можна точно визначити день, місяць і рік смерті мови.

21 січня 2008 року померла 89-річна Мері Сміт-Джонс. Вона була останньою, хто володів мовою еяків – одного з індіанських племен Аляски. Мері Сміт-Джонс мала дев'яток дітей, але жоден із них так і не навчився говорити рідною еяцькою мовою. Мері була почесним вождем племені і докладала всіх можливих зусиль, аби мова еяків не зникла безслідно. Для цього вона почала співпрацювати з лінгвістом Майклом Крауссом, з яким склала граматику і словник своєї мови. Мері виступала з трибуни ООН, привертаючи увагу людства до мов, що зникають (за Л. Мовчун).

Завдання 7. За допомогою карти світу назвіть мови країн, які межують з названими. Дайте генеалогічну характеристику цих мов.

I. Україна, Казахстан.

II. Австрія, Болгарія.

III. Грузія, Угорщина.

Завдання 8. Прочитайте статтю Пилипа Селігея «Глобалізація і проблеми збереження мовного розмаїття». Назвіть рівні життєздатності мов і умови забезпечення мови від зникнення. Як цю інформацію вчитель-словесник може використати для проведення виховних заходів у ЗЗСО?

Завдання 9. Прочитайте фрагмент статті про національну мову з «Енциклопедії сучасної України». Назвіть проблемні питання для генеалогічної класифікації мов світу. Чи важливі для виокремлення мови, на вашу думку, лінгвістично-комунікаційний (наприклад, фонетичний, лексичний, граматичний рівні), політично-символічний (місце мови в політичних документах) і соціопсихологічний (сприйняття мови самими носіями) аспекти?

«Національна мова – це не лише засіб спілкування нації, а й чинник її ідентифікації серед інших націй. Науковці, полемізуючи, що таке нація, часто апелюють саме до мови як однієї з важливих складових її генезису. Розуміння того, що національна

мова – це причина витворення нації чи його результат, лишається дискусійним. Наприклад, після розпаду Югославії національне утвердження сербів, хорватів, боснійців, чорногорців характеризується становленням власної національної мови на основі сербохорватської. Македонська мова, яку в Югославії вважали поєднанням болгарської мови та сербської мови, сьогодні є національною мовою македонського народу. Натомість молдовська мова демонструє протилежний вияв кореляції мови й нації: 1991 відновлено суверенну державу – Республіку Молдову й задекларовано її національною мовою молдовську, однак останнім часом у країні спостережено офіційний дискурс про те, що «молдовська мова» є місцевою назвою румунської мови, оскільки між ними не вбачають різниці. Зрештою, навесні 2023 румунська стала державною мовою країни, замінивши повністю термін «молдовська мова».

Завдання 10. З погляду «традиційної» генеалогічної класифікації серед мертвих мов згадують давньоруську мову. Переважна більшість сучасних українських та зарубіжних дослідників твердить, що такої мови, як і давньоруського етносу, не існувало. Назвіть відомі вам аргументи для спростування теорії про давньоруську мову як мову Київської держави.

Це цікаво!

Подано словосполучення шугнанською мовою та їхній переклад українською:

кузаа хац – жбан води
чалак зимаадь – відро землі
тамбал бююн – борода нероби
бииг дююнаа – горщик зерна
кузаа гъэв – кришка жбана
беечораа зимаадь – земля бідняка

Перекладіть шугнанською: відро води, зерно бідняка, жбан нероби.

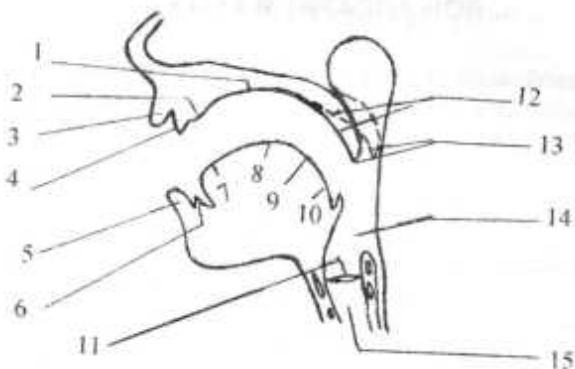
(З посібника: Жуйкова М. В. *Лінгвістичні задачі : навчально-методичний посібник*. Львів, 2020. 40 с.)

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗВУКІВ МОВИ

*Звуки – це щось надзвичайно своєрідне в мові, її жива плоть.
Антоніна Матвієнко*

Завдання 1. Поясніть різницю в артикуляції укр. [о] – нім. [ö], укр. [р] – [л], укр. [є] – англ. [æ], укр. [р] – франц. [r], укр. [дж] – [ц], укр. [л] – [л'].

Завдання 2. Опишіть будову апарату мовлення. Поясніть, чому подане зображення не цілком ілюструє мовленнєвий апарат.

Завдання 3. Пригадайте класифікацію голосних і приголосних звуків української мови. Розв'яжіть «звукові пропорції»:

д : з = т : ?;

ж : дж = ? : ч,

с : ц : к = з : ? : ?.

Завдання 4. Які речення, на вашу думку, допоможуть учням запам'ятати: 1) усі глухі приголосні української мови; 2) усі сонорні приголосні української мови? Чи точні ці мнемотехнічні фрази відповідно до класифікації приголосних звуків і чи доречне тут слово «усі»?

1. Ще фокус – і чашка з чаєм. Чи є фото цих пташок? Цап хоче фісташок. Сипучі продукти з мішка щезли.

2. Буде гоже гедзю у джазі. Ми винили рій. Чапля осінь жде завзято, буде сани фарбувати. Мріють про ліру Валерій і Ніла.

Завдання 5. Розгадайте зашифровані в характеристиках звуків пропущені в цитатах слова.

Гострий ([] [] [] [] [] []) – єдина ([] [] [] [] [] []), яка від щоденного вжитку стає ще гострішою (В. Ірвінг).

[] – приголосний сонорний, язиковий (середньоязиковий), щілинний, м'який;

[] – голосний заднього ряду, низького підняття, нелабіалізований, ненаголошений;

[] – приголосний шумний, дзвінкий, язиковий (передньоязиковий), щілинний, твердий;

[] – голосний переднього ряду, високого підняття, нелабіалізований, наголошений;

[] – приголосний шумний, глухий, язиковий (задньоязиковий), зімкнено-проривний, твердий.

[] – приголосний шумний, дзвінкий, язиковий (передньоязиковий), щілинний, твердий;

[] – приголосний шумний, дзвінкий, губний (губно-губний), зімкнено-проривний, твердий;

[] – приголосний сонорний, язиковий (передньоязиковий), зімкнено-прохідний, дрижачий, твердий;

[] – голосний заднього ряду, середнього підняття, лабіалізований, наголошений;

[] – приголосний сонорний, язиковий (середньоязиковий), щілинний, м'який;

[] – голосний заднього ряду, низького підняття, нелабіалізований, ненаголошений.

Слово – то мудрості ([] [] [] [] [] []), слово – то думка людська (Олена Пчілка).

[] – приголосний шумний, глухий, губний (губно-губний), зімкнено-проривний, твердий;

[] – приголосний сонорний, язиковий (передньоязиковий), зімкнено-прохідний, дрижачий, твердий;

[] – голосний заднього ряду, середнього підняття, лабіалізований, наголошений;

[] – приголосний сонорний, губний (губно-губний), зімкнено-прохідний, носовий, м'який;

[] – голосний переднього ряду, високого підняття, нелабіалізований, ненаголошений;

[] – приголосний сонорний, язиковий (передньоязиковий), зімкнено-прохідний, носовий, м'який.

Завдання 6. У текстах німецькою (1) та англійською (2) мовами знайдіть і випишіть слова, що мають дифтонги. Підкресліть літери, що їх позначають.

1. Eins, zwei, drei, vier, fünf, sechs, sieben,
wer hat diese Brief geschrieben?
Den für mich,
den für dich,
den für Bruder Friederich,
Einen Brief aus der Türkei,
eins, zwei, drei und du bist frei.

2. The wise old owl sat on an oak.
The more he heard the less he spoke.

Завдання 7. Запишіть подані слова фонетичною транскрипцією, прокоментуйте запис.

Щастя, вітчизна, дзеркальність, безмовний, тішишся, вокзал, соромиться, вдарив, підживлення, зжувати, локдаун, хомут.

Завдання 8. Запишіть текст фонематичною транскрипцією, поясніть її відмінність від фонетичної.

«Благословенна будь, моя незаймана дівице Десно, що згадуючи тебе вже много літ, я завжди добрішав, почував себе невичерпно багатим і щедрим. Так багато дала ти мені подарунків на все життя. Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибацьких розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що лічив у тобі зорі на перекинутому небі, що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах» (За О. Довженком).

Завдання 9. Почленуйте ланцюги мовлення на фрази й такти.

«Як хороше радіти без причини,
Коли на місто сутінь опада
І чується, як тихо, безупинно
Дзюрчить у стоки весняна вода» (В. Симоненко).

«How good it is to be happy for no reason
When dusk falls on the city
And you can hear how quietly, incessantly,
Spring water sloshes to the drains» (переклад М. Найдана).

Завдання 10. Поділіть подані слова на склади. Установіть типи складів (закриті, відкриті; прикриті, неприкриті). Чи збігається членування слова на склади з його морфологічною будовою?

Мідний, майстерня, щастя, ореол, бузковий, каштан, огірок, художник земляк, потрібно, атом, торгівля, заздрощі, Олесь, портфель, війна.

Завдання 11. Доберіть слова, які відповідають таким схемам:

- 1) односкладове, склад неприкритий, закритий;
- 2) двоскладове, обидва склади закриті, другий із них наголошений;
- 3) двоскладове, обидва склади відкриті, другий із них наголошений;
- 4) перший закритий наголошений; другий відкритий ненаголошений;
- 5) трискладове, усі три склади відкриті, третій із них наголошений.

Завдання 12. Використовуючи словники, поставте наголос у поданих словах та охарактеризуйте його роль у слові. Укажіть проклітики й енклітики.

Читання, дідів, піді мною, зо сміху, кілометр, руки, разом, *пол. przy oknie* (біля вікна), дорога, пізнаю, *пол. nie wiem* (не знаю), прийшов же, музика, *чес. na zdraví*, будь ласка, казки, десь там, було, нести, липка, хто зна.

Це цікаво!

Чи мають звуки колір? У працях із фоносемантики вчені доводять, що той чи той звук мови пов'язаний із кольоровою палітрою, і він набуває забарвлення через когнітивний зв'язок зі словами, які позначають ці кольори. Коли людина міркує над тим, який колір притаманний певному звукові, у її уяві постає не лише зоровий образ барви, а й слово на її позначення як набір звуків. Що більшу схильність до асоціативного мислення має людина, то вищою буде ймовірність описати звук тим кольором, словесне вираження якого містить цей звук.

ФОНЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СЛОВА

Порядок найбільше допомагає ясному засвоєнню.

Марк Тулій Цицерон

Завдання 1. Сформулюйте мету фонетичного аналізу слова. Які вміння і навички розвиває цей аналіз в учнів ЗЗСО?

Завдання 2. Ознайомтеся із порядком фонетичного аналізу слова. Прокоментуйте різницю між пропонованим алгоритмом розбору і шкільним.

Фонетичний аналіз слова

1. Орфографічний запис слова.
2. Запис слова фонетичною транскрипцією.
3. Поділ слова на склади і характеристика кожного з них за трьома критеріями: відкритий / закритий, прикритий / неприкритий, наголошений / ненаголошений.
4. Характеристика наголосу.
5. Кількість букв.
6. Кількість звуків.
7. Характеристика кожного звука відповідно до порядку в слові.
8. Характеристика фонетичних процесів, які відбуваються чи можуть відбуватися в слові.
9. Орфографічний коментар.

Приклад

Зробіть фонетичний аналіз слова *просьба*.

1. *Просьба*
2. [п'р'оз'ба].
3. 2 склади: /про-/ – відкритий, прикритий, наголошений;
/-з'ба/ – відкритий, прикритий, ненаголошений.
4. Наголос на першому складі, динамічний, нефіксований, нерухомий.

5. 7 букв: п (пе), р (ер), о (о), с (ес), ь (знак м'якшення), б (бе), в (ве).

6. 6 звуків: [п], [р], [о], [з'], [б], [а].

7. [п] – приголосний, шумний, глухий, губний (губно-губний), зімкнено-проривний, твердий, інваріант /п/.

[р] – приголосний, сонорний, язиковий (передньоязиковий), зімкнено-прохідний, твердий, інваріант /р/.

[о] – голосний, заднього ряду, середнього підняття, лабіалізований, наголошений, інваріант /о/.

[з'] – приголосний, шумний, дзвінкий, язиковий (передньоязиковий), щілинний, м'який, комбінаторний варіант /с/.

[б] – приголосний, шумний, дзвінкий, губний (губно-губний), зімкнено-проривний, твердий, інваріант /б/.

[а] – голосний, заднього ряду, низького підняття, нелабіалізований, ненаголошений, інваріант /а/.

8. У слові відбувається комбінаторний фонетичний процес – асиміляція, регресивна, суміжна (контактна), неповна, за участю голосу й шуму (дзвінкістю), нефіксована.

9. У слові фіксуємо 2 орфограми: вживання м'якого знака на позначення м'якості приголосних, правопис с (перевірне слово *просити*).

Завдання 3. Зробіть фонетичний аналіз поданих слів:

I. Якість, сміється, вміння, лазня, коліно.

II. Юність, берешся, вхід, сопілка, суддя.

Завдання 4. У багатьох мовах існують спеціальні мовні паролі, які дають змогу розпізнавати своїх і чужих, – шиболети (біблійний вислів, що означає характерну мовну особливість (слово чи звук), за якою можна ідентифікувати людину або групу людей. Поміркуйте, чи можна сьогодні в умовах російсько-української війни такими лінгвопаролями вважати слова *паляниця, залізниця*. Порівняйте звуковий склад української і російської мов та наведіть приклади слів, які можна використовувати як шиболети.

Це цікаво!

Шиболет – спеціальний лінгвопароль для розпізнавання свого-чужого в умовах, коли за іншими ознаками визначити належність неможливо. Походження цього слова пояснює біблійна історія про боротьбу племен гілеадян та єфремлян. Жителі Гілеада захопили переправу через річку Йордан і змусили єфремлян діставатися другого берега, вдаючи із себе членів інших громад єврейського народу. Розрізнити людей можна було лише за діалектною ознакою, тому гілеадяни кожного просили сказати слово «шиболет» (означає, за однією версією, *колос*, за іншою, – *течія*). Єфремлянам не вдалося форсувати Йордан, тому що їх підвела відсутність шиплячих приголосних у мовленні, і замість «шиболет» говорили «сиболет».

ФОНЕТИЧНІ ПРОЦЕСИ

*У безкрайньому океані звуків
неповторно звучить мелодія рідного слова.*

Іван Вихованець

Завдання 1. Опишіть причини фонетичних змін у потоці мовлення. Які види фонетичних процесів виокремлюють відповідно до цих причин?

Завдання 2. Назвіть позиційні зміни, які відбуваються в поданих контекстах. Поясніть причини цих процесів.

Укр. сад – садовий – садівник; *англ.* it is [its], *білор.* восінь, *укр.* зелень [зэле"н'], *фр.* la classe [la kla:s], *укр.* доріжка, *нім.* Hand [hant], *укр.* все, *білор.* за́хад [за́хат], *англ.* game [geim], *укр.* віспа (пор. з *рос.* оспа), *пол.* chleb [hleɓ].

Завдання 3. Що таке редукція голосних? Прокоментуйте різницю між кількісною і якісною редукцією на прикладі поданих слів. Чи можна вважати, що якісна редукція є результатом кількісної?

Укр. ма́к – макі́вник; *нім.* kaufen [kaufn], *укр.* село, *укр.* тихо – тихіше, *англ.* name [neim], *укр.* кожух, *англ.* lesson ['lesn].

Завдання 4. Назвіть мови, для яких характерний процес оглушення дзвінких приголосних в абсолютному кінці слова. Чи можлива в нормативному мовленні українців поява омонімів типу *гриб – грип, ліз – ліс, міг – міх*?

Завдання 5. Прокоментуйте можливість акомодатії в поданих словах (зокрема назалізацію голосних, лабіалізацію приголосних, напівпалаталізацію приголосних, «і-подібну» вимову голосних).

Море, мундир, ряска, капуста, бджілка, дезінфекція, гуцул, няня, первісток.

Завдання 6. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Поясніть причини асиміляції. Знайдіть явища асиміляції й оха-

рактизуйте їх за зразком: *гість* – комбінаторні зміни, асиміляція, регресивна, контактна, неповна, за палатальністю, нефіксована – пом'якшення твердого [с] перед м'яким [т']

I. Сніг, через жито, *нім.* Zimmer (пор. із Zimber), Вишгород, боротьба, *англ.* birds [bɜːdz], весілля, хоч би, просьба, анекдот, сниться, *пол.* krzyk [ˈkʂyk], спортзал, *словац.* v sobotu [f sobotu].

II. Наш дім, нігті, *англ.* newspaper ['njuːs,peɪpə] (пор. news ['njuːz]), так би, *пол.* trawka [ˈtrafka], вірність, лічба, пісня, ось де, зшити, *чес.* sbírka [zbírka], знання, у річці.

Завдання 7. У поданих словах знайдіть і прокоментуйте явища дисиміляції за зразком: *муляр* < *мурар* – комбінаторні зміни, дисиміляція, регресивна, дистантна, за способом творення, фіксована – розподібнення [p] на [л];

Хто, рушник, сердешний, вести, хрестини, рибальство (< рибарство), *розм.* дохтор.

Завдання 8. Поясніть явище гаплоготії в поданих словах.

Перець (лат. piper), трагікомедія, *англ.* slangage (slang + language), *англ.* probably (probalely (probable (можливий) + -ly), воєначальник, *розм.* курузи, стипендія (*лат.* stipēs «подавання» + pendere «оплатити», березіль (пор. із березозоль), Якович (Яків + -ович).

Завдання 9. Прокоментуйте явища дієрези та епентези в поданих словах.

Корисний (пор. із користь), Албанія (пор. із Albania), *чес.* pívonia (пор. із *лат.* ríonia), умисний (пор. із мислити), чесний (пор. із честь), *чес.* Damašek (пор. із Дамаск), павук (пор. із паук), *розм.* какаво (какао), *розм.* фіялка, *укр.* гайворон (пор. *псл.* *gavornъ).

Завдання 10. Який фонетичний процес уможливило орфографічну варіантність слів *анафема* – *анатема*, *ефір* – *етер*, *міф* – *міт*, *Афіни* – *Атени*, *Борисфен* – *Борисфен*, *Марфа* – *Марта* тощо редакції «Українського правопису» 2019 року?

Завдання 11. Назвіть і прокоментуйте фонетично не зумовлені звукові зміни в поданих словах.

Укр. намісто (пор. із монисто), *англ.* goose – geese, *розм.* фора (хвороба), *пол.* volto (пор. із bloto), *розм.* гамазин (магазин), *укр.* футляр (пор. із *нім.* Futteral), *ісп.* cocodrilo (пор. із *лат.* crocodilus), *укр.* робота (пор. із *псл.* *orbota), *розм.* филина (хвилина), *діал.* киртиця (пор. із *кріт.* дит. кошоладка (шоколадка).

Завдання 12. Прокоментуйте й схарактеризуйте фонетичні процеси в таких словах:

Укр. саду – сяду, *укр.* безжурний, *укр.* морфологія, *укр.* совість, *рос.* вода, *укр.* сіллю, *англ.* face [feis], *розм.* желізо (залізо), *англ.* pencil ['pensl], *укр.* вогкий, *укр.* згинуту (пор. із згибнути), *укр.* катедра, *англ.* I am busy [aim'bizi], *розм.* секлетар, *рос.* друг, *укр.* кожух, *білор.* горад [górat], *рос.* усеница – гусеница; *діал.* Гандрій; *англ.* what [wot], *укр.* мірошник, *англ.* reads [ri:dz], *чес.* mlha, *укр.* Гогвортс (*англ.* Hogwarts), *укр.* медінститут, *укр.* вирій (пор. із ирій).

Це цікаво!

«ГЛОСОЛАЛІЯ, -ї, ж. 1. мед. Розлад мови, що проявляється у вимовлянні безглуздих поєднань звуків за збереження ритму, темпу мови. 2. Безглузді виголошення в стані екстазу, що сприймаються сектантами як «боговіщення». 3. У фольклорі – магичні заклинали звукосполучення» (з *порталу «Словник. UA»*).

Глосолалія позначає поєднання звуків і слів, які втратили значення; трапляється в замовляннях, приспівках народних пісень, дитячих іграх, мистецтві, зокрема український гурт «Мавка» виконує пісні т. зв. русалчиною мовою (послухайте, сканувавши код).

СЕМАСІОЛОГІЯ

*Слово – це крила ластівки, вона їх не відчуває,
але без них не може злетіти.*

Юрій Мушкетик

Завдання 1. Розмежуйте однозначні й багатозначні слова, увівши їх до складу словосполучень.

I. Хронічний, сім'я, скрипіти, гітара.

II. Катет, зеленіти, холодний, море.

III. Мокрий, борщ, писати, гра.

IV*. *англ.* free, Englishman, to fire, to surf.

Завдання 2. Український мовознавець Л. Булаховський, описуючи певну властивість слів у контексті, запропонував такий діалог:

– Вона червона?

– Ні, чорна.

– А чому вона жовта?

– Тому що зелена.

Про що йде мова? Поміркуйте, яке лексичне явище ілюструє цей діалог.

Завдання 3. Визначте і поясніть тип переносу значення у виділених словах:

I. **Хвіст** комети, **хвиля** розпачу, *англ.* paper (папір) – **paper** (газета), **Україна** направила ноту протесту, *нім.* Glas (скло) – **Glas** (склянка), **гривня зміцніла** на міжбанку, колекція античного **скла**, холодний **прийом**, **ботоферма**; **фартух** (захист робочої стіни на кухні від жиру, пари тощо).

II. Аналіз **очима** сучасника, *англ.* cereal (злаки, зернові) – **cereal** (каша), **ігри** престолів, *пол.* wiosna przyszła, **срібло** на скронях, здобути **срібло**, пісочний **годинник**, офіційний **Київ** застеріг **Будапешт** від втручання у вибори, *нім.* Kamm (гребінь) – **Kamm** (гірська гряда).

III. **Прищепити** любов до слова, **нюфаундленд** (порода собак), есканізація **Франка**, *чес.* politická scena, **розпалити** при-

страсті, тиск **скаче**, *англ.* cold (холодний) – **cold** (застуда), розумна **голова**, **заморожування** цін, друга **ракетка** світу, **хвилина** їсть мої слова.

Завдання 4. Прочитайте текст української народної повстанської пісні. Знайдіть і поясніть явище синекдохи.

«Ой там у лузі, там при дорозі
Червоні маки розцвіли.
Ой там три браття з Прикарпаття
Життя за волю віддали.

Їх було троє, всього лиш троє,
Були гранати, шмайсери.
Вони не знали, що друг їх зрадив
Катам червоної Москви.

Як їх боївку оточили,
Кричать: «Бандери, руки вверх!»
Хтось крикнув: «Слава Україні!
Ми не здамося, краще смерть!»

І тут три браття поцілувались,
Ніхто пощади не просив.
І більш не рвалися гранати,
І кулемет не стукотів.

І ми боротися будемо
Проти проклятих ворогів
І вічну славу пам'ятати
Про мужніх хлопців, трьох братів».

Завдання 4. Визначте вид слів-омонімів у поданих словосполученнях.

І. На превеликий **жаль** – **жаль** грошей, **косити** траву – **косити** очима, цвіте **тєрен** і слов'янський **терєн**, *пол.* **może przyjdę** (можливо, прийду) – **Morze Czarne** (Чорне море), летить **чайка** – козацька **чайка** (човен), **молодій** душею! – побажання **молодій**,

віра в краще – **Віра** Іванівна, *англ. flour* for pancakes (борошно) – nice *flower* (квітка), купила **туш** – заграли **туш**.

II. **Мине** час – не чіпай **мене!**, *пол. zabójczy smog* (смог, забруднене повітря) – ostatni **smok** (дракон), пам'ятки з **Риму** – осягнути **зриму** далечинь, безкрайній **степ** – танцювати **степ**, *англ. His route* is very long (шлях, маршрут). – This **root** is very long (корінь), **заокеанський** тур – прийняти **за океанський** лайнер, студентська **лава** – вулканічна **лава**, летить **чайка** – козацька **чайка**.

Завдання 5. Омоніми – популярний матеріал для створення лінгводидактичної поезії. Прочитайте вірші Ігоря Січовика для дітей, знайдіть у ньому омоніми й охарактеризуйте їх.

«Ти чому сьогодні злий?
Йди води на руки злий!»

«Лева кинули за ґрати,
Хочуть Лева закувати.
Просить Вовка він заґрати,
А Зозулю – закувати»

«То пригріло взимку сонце,
чи, можливо, тільки сон це?»

«Росте у лісі пролісок», –
читає Настя про лісок».

«Ледве вгору дід добрів,
зморшки в діда аж до брів».

«На горі росте квасоля,
а з гори несе квас Оля».

«Я тягнув на гору віз,
а з гори мене він віз».

*Напишіть власний вірш для пояснення слів-омонімів учням.

Завдання 6. Під час російсько-української війни в українських месенджерах з'являються повідомлення типу «Немає сечі терпіти ці пекельні борошна», «Крапка У вдарила по місту», «Злетіла «Мить 29», «Понавибирали? А тепер беремо кобзу і починаємо співати про сумну частку», «Пів країни вже без електрохарчування». Яке мовне явище «підвело» російську пропаганду?

Завдання 7. Поясніть значення міжмовних омонімів. У чому їх небезпека? Як гадаєте, чому міжмовні омоніми називають «фальшивими друзями перекладача»? Доповніть перелік відомими вам прикладами з різних мов.

Укр. час – рос. час, укр. ноутбук – англ. notebook, укр. запах – чес. zápach, укр. мир – рос. мир, рос. свет – білор. свет, пол. dywan – укр. диван, укр. бал – тур. bal, укр. кабан – франц. cabane, укр. каса – ісп. casa, болг. булка – укр. булка, укр. кавун – тур. kavun, укр. баня – рос. баня.

Завдання 8. Що таке пароніми? До яких помилок призводить використання слів у невласливих їм значеннях? Прокоментуйте різницю у слововживанні поданих паронімів, увівши їх у словосполучення чи речення.

Аргументація – аргументування, вдача – удача, воєнний – військовий, дружний – дружній, книжний – книжковий, талан – талант, причинний – причиновий, комунікативний – комунікаційний, паливо – пальне, погідний – погодний.

Це цікаво!

Тавтологія – це повторення в межах словосполучення, речення чи тексту спільнокореневих слів. Зазвичай такі вирази є невинуватеними, і їх слушно вважають помилковими, як-от *широке поширення, на сьогоднішній день* тощо. Та чи завжди тавтологія – це зайве повторення і чи завжди його потрібно уникати? Відповідь – ні. Тавтологія як троп – вдалий засіб увиразнення, підсилення та ритмізації в розмовному мовленні, фольклорі, фразеології, художній літературі (*валом валити, лежнем лежати, ревом ревити, тряся трясє, думу думати, життя прожити, реве ревучий* та ін. (За К. Булаховським)).

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СИСТЕМА МОВИ

*Кожне слово – це ніби діамантова намистинка
на величезному разку нашої пребагатої мови.*

Іван Цюпа

Завдання 1. Утворіть синонімічні ряди до поданих слів.

I. Гарний, ...

II. Ходити, ...

III. Дім, ...

Завдання 2. Доведіть, що слово вступає в синонімічні відношення окремими значеннями, тому може належати до кількох синонімічних рядів, на прикладі поданих слів.

I. Чистий, нива, працювати.

II. Багатий, земля, любити.

Завдання 3. Визначте вид поданих синонімів (абсолютні, ідеографічні, семантико-стилістичні, стилістичні; загальномовні / контекстуальні).

Веселий, радісний; *пол.* mądry, myślący; твердиня, фортеця; алфавіт, абетка; *англ.* wonderful, beautiful; вчити, зубрити; *англ.* father, daddy; гарячий, пекучий; носити, тягати; полісмія, багато-значність; відомий, славетний; «Гуде вогонь... І спить в печі веселий сатана» (*Л. Костенко*).

Завдання 4. Із вірша Тетяни Винник «Буває» випишіть антоніми. Доведіть, що ці слова мають протилежні, але співвідносні значення.

«Ранок та вечір –

Світання – смеркання,

Пізня година – зоря вечірня,

Розсвіт, поранок чи спозарання...

Все у житті дороге і гарне.

Все у природі таке потрібне:

Ніч – щоби день, темно – щоб видно.

Є у житті і гірке, й солоденьке,
Може – ще рано, а може – пізньоко.
Може людина нещирою бути,
Може й відвертістю всіх огорнути.
Схід є і Захід, Північ та Південь,
Сонце заходить, щоб завтра зійти».

Завдання 5. Визначте вид поданих антонімів (спільнокореневі / різнокореневі; контрарні, комплементарні, контрадикторні, векторні; загальнономвні / контекстуальні).

Нижній – верхній, близький – неблизький, світло – темрява; *серб.* улаз – излаз, живий – мертвий, *англ.* familiar – unfamiliar, піднімати – опускати, важкий – легкий; *чес.* dovoz – vývoz; перемога – поразка; *англ.* the friend – the enemy; «Ласкою всього досягнеш, а криком та лайкою нічого не візьмеш» (*І. Котляревський*).

Завдання 6. Прокоментуйте явище енантіосемії у запропонованих словах:

- I. Слава, сходити, позичати;
- II. Колись, зав'язати, нагородити.

Завдання 7. Складіть речення зі слова-конверсивами за зразком: *Платон – учитель Аристотеля. ↔ Аристотель – учень Платона.*

Передавати – отримувати, лякати – боятися, багатший – бідніший, попередник – наступник, над – під.

Завдання 8. З'ясуйте, звузилося чи розширилося значення поданих слів.

- I. Меценат, жир, чоловік, *англ.* goom;
- II. Печиво, ікона, стріляти, основа.

Завдання 9. Подані слова запишіть у два стовпчики – активна й пасивна лексика. Назвіть критерії, якими ви керувалися під час роботи. Слова пасивної лексики охарактеризуйте (застаріле, неологізм, професіоналізм, діалектизм, екзотизм, жаргонізм, арготизм тощо).

Життя, зигзиця, когут, перший, терикон, краш, ми, свій, чорний, кумнат, два, перст, робити, хаза (хата), оранка, смартфон, корида, дуже, чілити, голова, сингл, собака, дощ, арта (артилерія), дуб, князь, ровер, біля, слідак (слідчий), шпаклювати, вігвам, роздержавлення, ненависть, замочити (вбити), солодко, бронік, тихий, конунг, хачапурі.

Завдання 10. Поділіть запропоновані застарілі слова на архаїзми та історизми, записавши їх у два стовпчики.

Ключ: Якщо завдання виконане правильно, то з перших літер прочитаєте назви мов. Дайте генеалогічну характеристику цих мов.

Гетьман, ізвор (джерело), вуста, інквізиція, нарком, рать, (и)істязати (випитувати), дукат, інститутка, твар.

Завдання 11. Серед поданих слів назвіть лексичні й семантичні неологізми.

Айпад, топовий, яничар (про зрадника), безхатченко, штрихкод, піратство (неліцензоване використання якогось продукту), ринковик, карусель (спосіб фальсифікації на виборах), акселерат, донат, вірус (комп'ютерна програма), самовисуванець, ватник (про людину), ньюзмейкер, база (схвалення певних дій), громадянотворення.

Завдання 12. Наведіть приклади, коли слова повертаються з пасивної лексики до активної (як-от: *гривня, книгозбірня, сиротинець*). На вашу думку, що спричинює такий перехід?

Завдання 13. Погрупуйте подані слова на стилістично нейтральні та стилістично забарвлені. Серед стилістично забарвлених укажіть лексику високого та низького стилю.

Будинок, живодайний, надавати допомогу, вулиця, діагональ, курка, бабахнути, міжнародна арена, довгий, протеза, імперія зла, легіт, відморозитися, вищезазначений, потрібно, битий шлях, простий, фонема, Небесна Сотня, завдати шкоди, хамло, барабуля, рофл, батько, сидіти, крінж.

Завдання 14. Доберіть по п'ять прикладів загальнонаукової і вузькоспеціальної лексики вашого фаху.

Завдання 15. Ознайомтеся із порядком лексичного аналізу слова. Розберіть виділені в реченнях слова.

Лексичний аналіз слова

1. Записати слово в початковій формі.
2. Визначити лексичне значення в контексті.
3. З'ясувати, слово – однозначне чи багатозначне. Якщо багатозначне, навести приклади для ілюстрації інших значень.
4. Визначити, у прямому чи переносному значенні вжито слово. Якщо в переносному, вказати і пояснити тип переносу (метафора, за функцією, метонімія чи синекдоха як різновид метонімії).
5. Якщо можливо, підібрати омоніми й охарактеризувати їх (повні / неповні, омоформи, омофони, омографи).
6. З'ясувати, чи має слово пароніми.
7. Визначити, чи вступає слово в синонімічні відношення. Якщо так, підібрати синоніми й охарактеризувати їх (абсолютні, ідеографічні, семантико-стилістичні, стилістичні).
8. Підібрати, якщо можливо, антоніми й охарактеризувати їх (загальномовні / контекстуальні, спільнокореневі / різнокореневі, контрарні, комплементарні, контрадикторні, векторні).
9. Охарактеризувати слово за походженням. Якщо запозичене, вказати, з якої мови.
10. Указати, до активної чи пасивної лексики належить слово. Якщо до пасивної, назвати групу лексики.
11. З'ясувати, слово – стилістично нейтральне чи стилістично забарвлене. Якщо стилістично забарвлене, назвати групу лексики.
12. Вказати, чи входить слово до складу фразеологізмів.

«Учитель для **школи** – це те ж саме, що Сонце для всесвіту. Він **джерело** тієї сили, яка надає руху всій машині. Остання заіржавіє у **мертвому** заціпенінні, якщо він не зуміє **вдихнути** в неї **життя** і рух» (Ф. Дістервег).

Це цікаво!

Віддавна українці розуміли вплив сили слова на людину – словом можна розвеселити, вразити, ранити і навіть убити. У кожній мові є безліч слів, що можуть здаватися співрозмовникові непристойними чи грубими, тому для уникнення небажаних висловів ми використовуємо евфемізми, пом'якшуючи і замасковуючи неприємні слова. Своїм корінням евфемізми пов'язані із мовними табу та вірою в магію слова. Вони трапляються не лише в розмовному мовленні, а й у мовленні людей певних професій, наприклад, медиків (*канцер* замість *рак*, *летальний* замість *смертельний* тощо).

Евфемізми – більш коректні за прямі назви, як-от: *нерозумний*, *небагатий на розум* замість *дурний*, *позичити* замість *украсти*, *знешкодити*, *нейтралізувати* замість *убити*, *пішов (пішла)* з *життя* замість *помер (померла)*, *при надії* замість *вагітна* тощо. Поява деяких евфемізмів спричинена суспільно-політичним життям, наприклад, слова *поліція* і *толока* витіснили з ужитку радянські поняття *міліція* і *суботник* (За К. Булаховським).

ФРАЗЕОЛОГІЯ

Фразеологізми – іскрометні скарби мовної образності – передають найтонші відтінки душевних порухів, обарвлюють висловлене в національний колорит.

Віктор Ужченко

Завдання 1. Утворіть контексти з поданими словосполученнями, щоб в одному реченні було вільне словосполучення, а в другому – фразеологізм. Поясніть різницю між ними.

Плисти за течією, пекти раків, синя панчоха, собаку з'їсти, скелети в шафі, звести до спільного знаменника, осине гніздо.

Завдання 2. Погрупуйте фразеологізми відповідно до стилістичного вживання (книжні, народнопоетичні, розмовно-побутові).

Треті півні; тягар спогадів; залити сала за шкуру; земля обітована; носитися, як курка з яйцем; північне саяво; при битій дорозі; на вербі груші; танталові муки; юридична особа; замилювати очі; родич – через дорогу навприсядки; сіль землі.

Завдання 3. Охарактеризуйте подані фразеологізми за лексико-граматичними ознаками (іменні, дієслівні, прикметникові, прислівникові, вигуківі).

Світити ребрами; рожеві окуляри; гра з вогнем; без задніх ніг; слава Богу!; пробивати дорогу; гострий на язик; дивитися крізь пальці; ні сіло ні впало; кров з молоком; підносити до небес; як з хреста знятий; останній крик моди; ну й ну!; блудна вівця; стати на ноги; у чотирьох стінах.

Завдання 4. Прочитайте фразеологізми, з'ясуйте значення. Визначте тип фразеологізмів за ступенем семантичної злитості компонентів (фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, фразеологічні вирази).

Бісики пускати; згоріти з сорому; крутити носом; стати у пригоді; вживати заходів; яке їхало – таке й здибало; з одного

тіста книш; точити ляси; працювати до сьомого поту; грати на нервах; стати на рушничок; нагла смерть; на крилах пісень, сплутати всі карти, пальцем не ворухнути; дати зелене світло; і вусом не моргнути; битий небитого везе.

Завдання 5. Доберіть синоніми (I) та антоніми (II) до поданих фразеологізмів.

I. Жити як у Бога за пазухою, теревені правити, куди ноги несуть, не всі вдома, зі шкіри лізти, відкинути копита.

II. Кури не клюють, ні пари з уст, брати до серця, легкий на руку, пасти задніх.

Завдання 6. Поясніть значення поданих фразеологізмів та назвіть джерела їх походження.

Дати гарбуза; стригти під один гребінець; як сніг на голову; яблуко розбрату; лакмусовий папір; як горохом об стінку; притча во язицех; «У кожного своя пустеля і свої міражі» (Ліна Костенко); золоте руно; лити воду на чужий млин; температура кипіння; вставити клепку; зміна декорацій; не хлібом єдиним; нитка Аріадни; «Ліпше вмерти біжучи, ніж жити гниючи» (Іван Багряний), alter ego.

Завдання 7. Порівняйте фразеологізми в українській та англійській мовах, прокоментуйте національну специфіку фразеологізмів.

Перший хлопець на селі – a big frog (fish) in a little pond; глухий кут – dead end; зовсім інша справа – a different kettle of fish altogether; як кіт наплакав – a drop in the ocean; ложка дьогтю в бочці меду – fly in the ointment; зовсім інша річ – a horse of another colour; ще молоко на губах не висохло – spring chicken; п'яте колесо до воза – a third wheel; собаку з'їсти – be a dab hand at sth; вбити двох зайців одним пострілом – kill two birds with one stone; як корова на льоду – like a bull in a china shop; мати важливіші справи – to have other fish to fry; згущувати фарби – to paint the devil blacker than he is.

Завдання 8. Українська мова активно позбувається нашарувань умисної русифікації, у тому числі на фразеологічному рівні. На часі використовувати власні фразеологізми замість російських. У таблиці знайдіть українські відповідники до російських фразеологізмів, запам'ятайте їх.

1.	Гвоздь программы	1.	Для годиться
2.	Бабы сказки	2.	Бував у бувальцях
3.	Без царя в голове	3.	Де козам роги правлять
4.	Давать нагоняй	4.	Про вовка промовка, а вовк і в хату
5.	Для отвода глаз	5.	Як муха в окропі
6.	Видавший виды	6.	Шукай вітру в полі
7.	Куда Макар телят не гонял	7.	Не варта справа заходу
8.	Как белка в колесе	8.	Окраса програми
9.	Ни себе ни людям	9.	Як рак на горі свисне
10.	Поминай как звали	10.	Без клепки в голові
11.	Игра не стоит свеч	11.	Пошитися в дурні
12.	Доводить до белого каления	12.	Сон рябої кобили
13.	Легок на помине	13.	Допекти до живого
14.	После дождичка в четверг	14.	І сам не гам, і другому не дам
15.	Валять дурака	15.	Вставляти клепку

Завдання 9*. Поясніть значення діалектних фразеологізмів, доберіть літературні відповідники.

Бандиги гнути (бандиги – вигадки, затії); Боже помагай!; жива ватра; горботка не до жупана; грейцара не варт; заткати свій дзюбок; бути на божій дорозі; дріть прести (дріть – дріт); зайти в задьор (задьор – гнів, зліть); залупити фіст; збавити долю; робити на збитки; брати на кеп; класти зуби на клинок; на курічю лабу, лупити лице, ходити льонтом; мара би ті взіла!; непорадна година; товчи на саламаху.

Завдання 10. До засідання шкільного гуртка підготуйте розповідь про походження фразеологізму (на вибір).

Це цікаво!

В основі багатьох фразеологізмів – різні приховані парадокси. Наприклад, *соломонове рішення* – означає справедливе й мудре вирішення якогось питання. За біблійним переказом, цар Соломон, вирішуючи суперечку між двома жінками, кожна з яких стверджувала, що саме їй належить мала дитина, прийняв несподіване рішення: розрубати дитину, щоб кожна жінка мала половину. Одна із жінок згодилася, а друга почала благати віддати дитину суперниці. Так Соломон з'ясував, хто справжня мати.

Подумайте і спробуйте визначити, який парадокс міститься у фразеологізмі *з серцем*, адже, на перший погляд, він мав би означати «чуйно», «привітно», а насправді? (За О. Потапенком)

ЛЕКСИКОГРАФІЯ

*Словники – музеї слів, у них місце і для старого, і для нового
слова знайдеться.*

Степан Пушик

Завдання 1. Дайте визначення лексикографії та прокоментуйте суспільне, культурне й методичне значення лексикографічної роботи.

Завдання 2. Розташуйте в логічній та часовій послідовності етапи створення словника.

- ☐ Розробка авторської концепції словникової статті.
- ☐ Підготовка словника до друку.
- ☐ Систематизація лексичного матеріалу.
- ☐ Проєкт словника.
- ☐ Створення картотеки.
- ☐ Формування авторського колективу.
- ☐ Безпосередня лексикографічна інтерпретація відібраних лексичних одиниць.

Завдання 3. На прикладі будь-якого словника (на вибір) з'ясуйте, яке значення для лексикографічного видання має передмова чи вступне слово із переліком принципів укладання цього словника.

Завдання 4. Як класифікують словники залежно від призначення? Проаналізуйте статтю з літературознавчої енциклопедії (Літературознавча енциклопедія : у двох томах. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 608 с.).

«Містика (грец. *mistikos таємничий*) – несвідоме, ірраціональне релігійне світосприйняття, закорінене в індивідуальних переконаннях людини, що можуть не відповідати засадам канонічного віровчення. Основою таких поглядів є магія слова, здатного виражати невисловлюване. Особливу роль у М. відіграють семантично структуровані, віддалені від конфесійних традицій метафоричні утворення. Втаємничення у містеріальне

дійство часто відбувається шляхом медитацій, візій. Найповніше М. відображена в поезії «містиків» Майстера Екгарда, Й. Тайлера, Г. Сайзе» (С. 50).

Завдання 5. Визначте, з яких лінгвістичних словників узято наведені нижче статті. Проаналізуйте та прокоментуйте структуру словникової статті.

1. *«КЕДР, а, ч. 1. Південне вічнозелене хвойне дерево родини соснових. Лінія берега хвилясто вигиналася, з пологої переходила в скелясту, виступали тінисті, суворі гаї туй, кедрів і смерек (У. Самчук); По обох боках на горбах, порослих кипарисами і кедрами, розкинувся чужий край: невеличкі густі села з мінаретними шпильми, форти, замки, бапти, апельсинові гаї (Р. Іваничук); Це Південь, .. це кедри і сосни, і лаври, і пінії вздовж автостради, це запах кави звідусіль, це алое, мирт і айр (Ю. Андрухович); Полум'я в неї велике палало на возниці, й запах Кедр сухого й пахучої туї далеко по всьому Острові линув (Борис Тен, пер. з тв. Гомера); * У порівн. Мов кедр серед поля Ливанського, – у кайданах Став Гус перед ними! (Т. Шевченко).*

2. Назва деяких видів сосни, зокрема кедрової, що дає їстівне насіння – так звані кедрові горішки. *Круто повернувши од берега, дорога помчала до лісу. Крокуючи ним, Павло дивувався: ялини, берези, кедри в ньому такі, як і скрізь, а модрини й сосни .. зовсім голі, наче пообчухрувані (М. Сиротюк); Коли льодовики танули, на поверхні ґрунту, звільненій від льоду, зароджувалося життя. Ліси кедрів, ялин, смерек, сосен вкрили територію України (з наук. літ.); У п'ятдесятирічному віці кедр дає перший урожай смачних і поживних горіхів, потрібних для видобування цінної олії (з наук.-попул. літ.).*

Δ (1) Сибірський кедр – народна назва кедрової сосни, що росте в Сибіру. Зимові спори гриба заражають сибірський кедр (з наук. літ.).».

2. «дід, -а, мн. -і, -ів».

3. «в'язати [в'язати^с], -ажу, -аже^ш; нак. -ажи, -аж'іт'».

4. «табелъ (голл. tabel, від лат. tabela – дощечка) 1. Таблиця, список будь-кого (будь-чого) у певному порядку. 2. Дощка з жетонами для обліку явки на роботу і відходу з роботи праців-

ників, а також самий жетон. 3. Відомість про успішність учня за чверть навчального року або за рік».

5. «[баба́й] «домовик», – р. [баба́], [баба́й] «дід» (іноді вживається для лякання дітей), м. баба, баба́йко «батько», бабалак «тесть, дід», схв. ба́ба, ба́ба́йко «батько»; - запозичення з тюркських мов, тур. baba «предок, прадід, батько», крим.-тат. баба «батько», тат. баба «дід» і т. д. є утвореннями, аналогічними до іє. (слов.) baba «стара жінка».

6. «КРИТИКА, коментар, судження, оцінка, аналіз, аналіз; (на чюсь адресу) докір, дорікання; (себе) самокритика; (негативна) осуд».

7. АРХАЇЗМ ↔ НЕОЛОГІЗМ

Слово, мовний зворот або
граматична форма звичай,
явище, які вийшли з ужитку.

Слово, мовний зворот або
граматична форма, які порів-
няно недавно з'явилися в мові.

○ Уживати, використовувати архаїзми ↔ неологізми. Бути, користуватися, уважатися архаїзмом ↔ неологізмом. Стилiстично навантажені архаїзми ↔ неологізми.

○ Застарілі слова, або архаїзми, входять до пасивної частини словникового складу сучасної української літературної мови... Залежно від структурно-семантичних особливостей нові слова, або неологізми, бувають лексичні (3 підручника)».

8. «**Канцелярізм / Канцелярізми** (лат. cancellaria – канцелярія) – слово / слова, стійке словосполучення / стійкі словосполучення, граматична форма / граматичні форми, конструкція / конструкції, що постає / постають специфічною одиницею офіційно-ділового стилю літературної мови, зокрема його адміністративно-канцелярського підстилю: *відповідач, квартиронаймач, посилити відповідальність* та ін. У художньому мовленні виступають засобом стилістичної виразності. Поза офіційно-діловим стилем та спеціальним стилістичним вживанням у художніх творах канцеляризми засмічують мовлення.

Див.: *Лексика ділова*».

9. «ДОЩ: з (з-під) дощу [та] під ринву. З однієї біди в іншу, ще гіршу. – *Що ми дурні, щоб з під дощу під ринву лізти, – блиснули зубами втікачі.* (3. Тулуб. Людолови.)

Золотий дощ. Великі несподівані прибутки. – *Усе їм – золотим дощем: нагороди, лауреатство, любимчики народи.* (О. Гончар. Собор.)

Як гриби після дощу **див.** гриб».

10. **«барабу́лі (барабо́лі) // барабу́рка // боро́шка // бу́рка // гадабу́рка (гандабу́рка, гандибу́рка, гендибу́рка) // мандибу́рка (мандабу́рка), // рі́па, -и бот. (Solanum tuberosum) картопля».**

Завдання 6. Штучний інтелект (ШІ) отримав завдання – написати словникову статтю про вчителя. Прочитайте текст, створений машиною, та оцініть його. На який тип словників орієнтувався ШІ? виправте мовні помилки в тексті.

«Вчитель – це особа, яка займається педагогічною діяльністю, спрямованою на навчання та виховання учнів у навчальних закладах. Вона є ключовим фігурою в освітньому процесі, відіграючи важливу роль у формуванні майбутнього суспільства через передачу знань, виховання та розвиток особистості.

Обов'язки вчителя:

Навчання: Вчитель викладає різноманітні предмети та навички відповідно до встановленої програми, надаючи учням необхідні знання та навички для їх подальшого успішного розвитку.

Виховання: Окрім передачі знань, вчителі відіграють важливу роль у вихованні учнів, сприяючи їх моральному, етичному та соціальному розвитку. Вони допомагають учням розвивати вміння співпрацювати, вирішувати конфлікти та розвивати емоційний інтелект.

Оцінювання: Вчителі проводять оцінювання знань учнів, визначаючи їхні успіхи та прогрес у навчанні. Це допомагає стимулювати учнів до досягнення найкращих результатів та визначає напрямки подальшого навчання.

Індивідуальний підхід: Вчителі прагнуть до індивідуалізації навчання, враховуючи потреби та інтереси кожного учня. Вони намагаються забезпечити оптимальні умови для навчання кожного учня, враховуючи їхній темп, стиль та особливості відповідно до педагогічних методів.

Важливі якості вчителя:

Професійна компетентність: Вчителі повинні мати глибокі знання у своїй предметній області та розуміти принципи педагогіки та методики навчання.

Емпатія: Вчитель повинен мати здатність співчувати та розуміти потреби та почуття своїх учнів, створюючи підтримку та довіру.

Комунікативність: Вчителі повинні мати вміння ефективно спілкуватися з учнями, батьками та колегами, створюючи сприятливий клімат для навчання та взаємодії.

Терплячість: У роботі з учнями різного рівня обдарованості та здібностей вчителі повинні бути терплячими та толерантними, допомагаючи кожному учневі досягти свого потенціалу.

Висновок:

Вчителі відіграють невід'ємну роль у суспільстві, впливаючи на формування майбутніх поколінь та визначаючи шлях їхнього розвитку. Вони не лише передають знання, але й виховують громадян з глибоким розумінням світу та здатністю до критичного мислення, що є основою для стабільного і процвітаючого суспільства».

Завдання 7. Оцініть значення двомовних і багатомовних словників у житті сучасної людини. Поміркуйте, чи завжди можна довіряти машинному перекладові?

Завдання 8. Якби вам довелося укласти словник мови сучасного письменника, кого ви обрали б? Опишіть принципи вашої роботи над таким словником.

Завдання 9. Підготуйте список словників для учнів 10–11 класу, оформивши його відповідно до чинних норм бібліографічного опису.

Завдання 10. Прочитайте статтю Миколи Степаненка «Компендіуми знань про лінгвістичну термінологію та персоналії мовознавців: історія становлення, класифікаційні параметри, жанрова поліфункційність» (Stepanenko, M. (2023). Compendiums of knowledge associated with linguistic terminology and linguists:

history, classification features, and genre polyfunctionality. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 15, 45–64.). Випишіть етапні праці в історії становлення української лінгвістичної термінології.

Це цікаво!

2009 року побачив світ словник львівської говірки, укладений Наталею Хобзей, Оксаною Сімович, Тетяною Ястремською, Ганною Дидик-Меуш, – *«Лексикон львівський; поважно і на жарт»* (Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009 (Серія “Діалектологічна скриня”). 672 с.). У словнику відображено мовлення львів’ян у XX столітті, подано тлумачення понад 12 тис. одиниць слів, фразеологізмів, прислів’їв та приказок. У розлогіх цитатах згадано про львівські звичаї, історичні події, відомих львів’ян. На основі яких матеріалів ви укладали б словник говірки рідного міста (села)?

МОРФЕМІКА ТА СЛОВОТВІР

*Морфеми – це атоми семантичної структури,
тоді як слова – молекули.*

Віталій Русанівський

Завдання 1. До поданих слів доберіть спільнокореневі, позначте морфеми.

I. Робота, білий, картопля, пекти.

II. Синій, гість, людина, творити.

Завдання 2. З'ясуйте, чи є спільнокореневими слова *водити, воджу, вожак, провадити, проваджу, вести, веду, вів, вели, звідний*? Позначте корінь. Як називається це явище і чим воно зумовлене?

Морфемний аналіз слова

1. Визначити закінчення слова (у змінюваних словах).
2. Визначити основу слова.
3. Виділити корінь слова.
4. Виявити префікс чи префікси.
5. Виділити суфікс чи суфікси.

Наприклад:

Заокеанський – змінюване слово, закінчення – -ий (заокеанськ-і, заокеанськ -ого); основа – заокеанськ-; корінь – -океан- (океан-н-ий); префікс – при- (при-вокзальний, при-бережний); суфікс – -ськ- (гір-ськ-ий, мор-ськ-ий).

Завдання 3. Зробіть морфемний аналіз поданих слів.

Зимонька, принеси-но, науковець, липень, по-доброму, завдання, яблуневий, стрілець, солити, безмовний, призвук, кафедральний, однотонність, вусань, передранковий, пережиток, приземлитися, по-юнацьки, доверху, почорнів, написаний, потроїти, міждержавний, невтомно, засумувати.

Завдання 4. Визначте в кожній парі слів твірне й похідне.

Бузок – бузковий, зелений – зелень, солодко – солодкий, малювати – маляр, перехід – переходити, дослідження – досліджу-

вати, заклик – закликати, накип – накипіти, гнилий – гниль, географія – географ, білішати – білий, вимитий – вимити, поетеса – поет, заручатися – заручини, спільнота – спільний, різьбити – різьба, малювати – малюнок, хиба – хибити, кричати – крик.

Словотвірний аналіз слова

1. Визначити, до якої частини мови належить слово.
2. Визначити твірне слово (із споріднених – найближче).
3. Виділити в ньому твірну основу.
4. З'ясувати словотвірні засоби (афікси).
5. Визначити спосіб словотворення.
6. Проаналізувати фонетичні зміни при словотворенні (якщо відбулися).

Наприклад:

Міжрядковий – прикметник, твірне слово – *рядок* (між рядками), твірна основа – *рядк-*, словотвірні засоби – префікс *між-*, суфікс *-ов-*, спосіб словотворення – морфологічний, префіксально-суфіксальний.

Лисичка (назва гриба) – іменник, слово утворене шляхом зміни семантики слова, спосіб – неморфологічний, лексико-семантичний.

Завдання 5. Виконайте словотвірний аналіз поданих слів.

Веселун, ресторан «Водограй», пройдисвіт, кобзар, Кобзар (про Т. Шевченка), надлюдина, отчеша, комп'ютерний, черговий, міжсезоння, коронавірус, височінь, медперсонал, Стельмах, знайомий, ЄС, прамова, по-моєму, техніка «Apple», сировар, підпис, порадиця, вовком (дивитися), блакить, тьма (багато), засвоїти, цілющий, вихід, підгрупа, дівчина-красуня, старостиха, наколінник, пречудовий, студпарламент, гратися.

Завдання 6. Назвіть продуктивні й непродуктивні словотвірні типи для фемінітивів в українській мові. Відповідь обґрунтуйте прикладами з сучасного медіапростору.

Завдання 7*. Прочитайте відповідники слова *морозиво* в різних мовах світу. Визначте спосіб творення цих слів. Наведіть власні приклади слів, утворених різними способами в різних мовах.

Укр. морозиво, *болг.* сладолед, *чес.* zmrzlina, *англ.* ice cream, *фр.* crème glacée, *пол.* lody, *рос.* мороженое, *итал.* gelato.

Це цікаво!

У сучасному культурному житті України з'явилися найменування на кшталт «ГогольФест», «Бандер-фест», «Сакура-фест», «Карпати Фест», до яких входить власна назва та іншомовний компонент *фест* (скорочення від *фестиваль*). Як стверджує Катерина Городенська, таке називання фестивалів не органічне для української мови, незрозуміле для багатьох читачів і глядачів. *Фест* – не є самостійним словом. В українському слововжитку такі культурно-мистецькі зібрання узвичаєно називати фестивалями. Нове найменування фестивалів, його творення і правопис суперечать чинним нормам (детальніше див. *Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення*. Київ : КММ, 2019. С. 143–144).

МОРФОЛОГІЯ

Граматика повинна подати закони, що керують життям нашої мови. Школярі з такої граматики мусять пізнати, що мова – це організм живий, який безперестанно прямує своєю стежкою, підлягає своїм цікавим законам.

Іван Огієнко

Завдання 1. Визначте граматичне значення виділених у тексті поезії Володимира Отина (Барчука) слів.

Вранці **вдарив** мороз...

І на **шибці** лишились **сльозини**,

Що злетіли, як білі сніжини,

Із **усіх ненароджених** гроз.

Завдання 2. Визначте граматичне значення поданих граматичних форм та вкажіть спосіб і засіб його вираження.

I. *Укр.* я – мене, *нім.* das Fenster (вікно) – die Fenster (вікна), *укр.* хай читає, *англ.* to play (грати) – the play (гра), *укр.* перечитати – перечитувати, *укр.* більш зручний, *фр.* bon – meilleur (кращий), *пол.* kolega – koledzy, *укр.* купити / не можна / оминати, *лат.* vici (переміг) – vinco (перемагаю), *укр.* старий-старий, *укр.* вєсни – весні, *казах.* кызыл-кызыл (найчервоніший), *укр.* на полі, *фр.* le table (певний стіл) – un table (якийсь стіл), *укр.* їхати в таксі.

II. *Англ.* write – writing, *укр.* стіна – стін, *англ.* drink (пити, п'ю) – drank (пив), *укр.* насіпати – насипати, *кит.* жень (людина) – жень-жень (люди), *англ.* stone wall (кам'яна стіна), wall stone (стінний камінь), *нім.* Der Mensch (людина) – die Leute (люди), *англ.* A woman, without her man, is nothing (Жінка без свого чоловіка ніхто) – A woman: without her, man is nothing (Жінка: без неї чоловік ніхто); *укр.* перá – пєра, *болг.* червен (червоний) – почервен (червоніший), *англ.* she-cat (вона-кіт, кішка), *укр.* солома – соломина.

Завдання 3. Назвіть частини мови (і форми частин мови), для яких характерні граматичні категорії роду, числа і відмінка; категорії ступенів порівняння; категорії виду, перехідності, способу, часу, особи.

Завдання 4. Доберіть приклади слів, які в різних мовах мають різний рід. Наприклад, *укр.* біль, степ – чоловічого роду, *рос.* боль, степь – жіночого роду. Поясніть причини таких розбіжностей.

Завдання 5. Порівняйте, як утворено форму ступеня порівняння *глибокий* – *глибиший* – *найглибший* у різних мовах. Прокоментуйте способи й засоби вираження граматичного значення.

Англ. deer – deeper – deepest, *болг.* дълбоко – по-дълбоко – най-дълбоко, *макед.* длабоко – подлабоко – најдлабоко, *пол.* głęboko – głębiej – najgłębiej, *рум.* adânc – mai adânc – cel mai adânc, *словац.* hlboký – hlbší – najhlbší, *чес.* hluboký – hlubší – nejhlubší, *нім.* tief – tiefer – am tiefsten.

Завдання 6. Назвіть частини мови, яким властиві ступені порівняння. Поміркуйте, чим спричинене використання в художній літературі виділених форм слів.

«Жінка твоя. Але я *твійша*»; «Було всього, а буде ще *всьогоіше*» (Л. Костенко) «Слово “усмішка” *нашіше* від “фейлетону”» (Остап Вишня); «*Самішому* з *найсаміших*: ще *своїший*: то був просто свій, а цей — “свій в доску”» (М. Стрельбицький).

Завдання 7. В українській літературній мові, крім однини й множини, існувала категорія двоїни – її нормативний характер було закріплено українським правописом 1929 року: іменники жіночого роду тверді з числівниками *дві*, *обидві*, *три*, *чотири* можуть мати закінчення *-і* (як *м'які*), причому *г*, *к*, *х* перед *-і* змінюється на *з*, *ц*, *с* обов'язково з таким наголосом, як у родовому відмінку однини того слова: *дві кнізі*, *три вербі*, *дві хаті*, *руці*, *три квітці*, *дві пісні*, *чотири норі*. Тепер замість таких форм твердих іменників жіночого роду зазвичай уживають форми з *-и*, особливо після *г*, *к*, *х*: *три квітки*, *дві руки*, *книги*, *чотири бочки*. Чи траплялися вам форми двоїни? Наведіть приклади таких слів в українських діалектах та літературній мові.

Завдання 8. Назвіть відмінки в українській мові. Як гадаєте, чому кличний відмінок, фіксований давніми граматиками Лаврентія Зизанія і Мелетія Смотрицького, в українському мовознавстві тривалий час був трактований як клична форма?

Завдання 9. Визначте частиномовну належність виділених слів. Поясніть, якими критеріями ви керувалися.

1. «Сама пішла світ за очі – аби знайти від тебе крихту порятунку» (Л. Костенко). 2. «Ти і я – це вічне, як і небо. Доки мерехтатимуть світи, буду Я приходити до Тебе, і до інших йтимуть горді Ти» (В. Симоненко). 3. «Діточок *трійко*, одне зовсім мале» (В. Винниченко). 4. «*Мільйони* чекають щасливої зміни, ті хмари – плідної будущини тіни, що людськість, мов красна весна, обновить... Гримить!» (І. Франко). 5. «Вітрів *крецендо* зрива з дерев пожовклий лист в звучанні дощового *рондо*» (В. Левкут). 6. «*НЕ* і *НІ* – читається і пишеться – і десятки інших *НЕ* і *НІ* поза мене не залишаться непрожитим вересневим днем» (В. Затуливітер). 7. «Наталена приводила мене у львівський лісопарк, *названий* Погулянкою...» (Р. Федорів). 8. «Коли траплялося, що когось із побратимів хтось кривдив чи ображав, то другий зараз же заступався за нього; якщо ж побратима зрадливо вбивали, то його *названий* брат, лишившись живим, ставав за нього месником» (А. Кащенко). 9. «Килина відійшла *вбік*» (Є. Гуцало). 10. «Щось кольнуло в *бік старої*, і вона затамувала подих» (О. Довженко). 11. «Це правда: біда ніколи не ходить сама – чимало в неї *підручних* є» (М. Стельмах). «*Ку-ку*» – зозуля піє, а квапити не сміє часу ходу тяжку» (В. Стус). 12. «*Одні* питали, чи не краще б вийти назустріч війську з хлібом та сіллю, упасти в ноги, скоритись. *Другі* радили битись, не пускати козаків» (М. Коцюбинський). 13. «І скільки літ, і як *багато* рук Для неї будували храм таємний» (Леся Українка).

Завдання 10. Складіть речення, щоб в одному випадку подане слово виступало однією частиною мови, а в другому – іншою.

Набережна (прикм. – ім.), військовий (прикм. – ім.), миттю (ім. – присл.), один (числ. – займ.), ганьба (ім. – вигук).

Завдання 11. Повторіть порядок морфологічного аналізу слів української мови.

Це цікаво!

У шкільному курсі української мови традиційно вивчають три часи дієслова: теперішній, минулий та майбутній. Утім, в українській мові є ще один, не згаданий у шкільних програмах час – давноминулий (передминулий, плюсквамперфект). Форми цього часу виражають минулу дію, яка відбувається чи відбулася перед іншою минулою дією, наприклад: *дочитав був, почала була готувати* тощо. Подумайте, чи справедливе сьогодні твердження про те, що цей час дієслова є архаїчним елементом, якщо в тексті Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року читаємо:

«Виходячи із смертельної небезпеки, яка **нависла була** над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

- продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,

- виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,

- здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної української держави – УКРАЇНИ» (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>).

СИНТАКСИС

*Синтаксис – вічний двигун, який приводить
у рух усю могутність мови.
Іван Вихованець*

Завдання 1. Дайте визначення синтаксичного словосполучення. Поясніть на конкретних прикладах, чим таке словосполучення відрізняється від сполучень слів.

Завдання 2. Охарактеризуйте подані словосполучення за семантичними відношеннями.

I. Наш університет, виконувати дослідження, хата без батька, працювати над рукописом, надзвичайно уважний, учорашній день, формувати навички, повільно рухатися.

II. Перше кохання, уміння розповідати, писати есе, виконане завдання, турбуватися про майбутнє, дуже легко, готувати звіт, добре відповідати.

Завдання 3. Схарактеризуйте словосполучення за морфологічним вираженням головного слова.

I. Погожі дні, читати вголос, завтра вранці, мрії про майбутнє, досить повільно, дуже впевнений, вечірнє Осло, один за всіх, цікаво послухати, хтось із малюків.

II. Вітер з півдня, сховавшись від дощу, четверо друзів, темно в лісі, позбавлений волі, повернутися з мандрівки, жити чесно, надія на краще, тисячі учасників, щедро оповитий.

Завдання 4. Визначте способи підрядного зв'язку слів у словосполученнях.

Місто Чернівці, ідучи додому, тужливе кру-кру, троє дівчат, декому з нас, вишня у власному соку, страшенно стомлений, зустрітися з родиною, виголосити промову, ложка солі, міцно склеєний, зимовий день, вирішив одружитися, плани на вихідні, розпорядження декана, прохання виступити, закоханий у життя, біг наввипередки, перший з науковців, треба вчитися.

Завдання 5. Зробіть повний синтаксичний розбір поданих речень.

I варіант

Цвіте земля, задивлена в свободу (Л. Костенко).

Ми не святі, у нас були гріхи, але боролись ми за правду сміло (Д. Луценко).

II варіант

Гірських вершин досягають, на жаль, не тільки орли (О. Довженко).

Митець потрібен своєму народові та й усьому світові тільки тоді, коли його творчість зливається з криком його нації (В. Стус).

Синтаксичний розбір простого речення

1. Охарактеризувати речення за метою висловлювання, за інтонацією, емоційним забарвленням (розповідне, питальне, спонукальне, окличне).

2. Визначити вид речення за модальністю (стверджувальне, заперечне).

3. З'ясувати вид речення за структурою:

- за наявністю головних членів (двоскладне, односкладне; тип односкладного);

- за наявністю другорядних членів (поширене, непоширене);

- за повнотою словесного вираження (повне, неповне).

4. Схарактеризувати головні та другорядні члени речення.

5. Пояснити розділові знаки в реченні.

Синтаксичний розбір складного речення

1. Охарактеризувати речення за метою висловлювання та інтонацією.

2. Вказати вид за типом зв'язку (безсполучникове, складно-сурядне, складнопідрядне (з одним підрядним, з кількома), речення з різними видами зв'язку).

3. Визначити кількість частин у реченні, смислові зв'язки між ними, виділити граматичні основи у частинах складного речення.

4. У складнопідрядних реченнях визначити вид підрядного, а у реченнях із кількома підрядними – вид підрядності.

5. Побудувати схему речення.

6. Розібрати кожну частину за схемою розбору простого речення.

7. Пояснити розділові знаки в реченні.

Завдання 6. Розподіліть подані мови відповідно до морфологічної типологічної класифікації.

Українська, китайська, угорська, тибетська, турецька, румунська, яванська, естонська, англійська, японська, литовська, чукотська, латинська, хорватська, казахська.

Завдання 7*. Поміркуйте, за якими критеріями можна швидко розрізнити аналітичні й синтетичні мови.

Це цікаво!

Термін *синтаксис* в українській граматиці порівняно молодий. У давніх наукових працях цей розділ мовознавства називали *складнею*.

Слова *підмет*, *присудок* уперше були зафіксовані як мовознавчі терміни в «Граматиці руского языка» (1862) М. Осадци. У працях Є. Тимченка *підмет* – *діяльник*.

У граматиці О. Курило є такі терміни-новотвори: *сполучники* – *злучні слова*, *однорідні члени речення* – *рівнорядні слова*, *складносурядні речення* – *рівнорядні речення*.

У «Практичному російсько-українському словнику» О. Ізюмова (1926) фігурують такі граматичні терміни: *голе речення* – непоширене, *дісіменник* – неозначена форма дієслова, *злучники* – сполучники, *згода слів у реченні* – узгодження, *зложене речення* – складне речення, *побічні речення* – підрядні речення, *помічне дієслово* – допоміжне дієслово.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Варіант 1

1. Які проблеми вирішує прикладне мовознавство?
 - А. Загальні особливості мови абстраговано від конкретних мов.
 - Б. Окремі (конкретні) мови, споріднені мови.
 - В. Шляхом зіставного вивчення мов виявляє в їх структурі спільні й відмінні риси.
 - Г. Застосування мовознавчої теорії на практиці.

2. Які існують типи мислення?
 - А. Чуттєво-образне, технічне (практично-дійове), конкретне.
 - Б. Чуттєво-образне, практичне, поняттєве.
 - В. Абстрактне, технічне (практично-дійове), поняттєве.
 - Г. Чуттєво-образне, технічне (практично-дійове), поняттєве.

3. У котрому рядку правильно названо відмінності між мовою і мовленням?
 - А. Мова – загальне, мовлення – конкретне; мова – відносно стабільна, мовлення – динамічне; мова – явище логічне, мовлення – психофізичне; мова – лінійна, мовлення – нелінійне.
 - Б. Мова – загальне, мовлення – конкретне; мова – відносно стабільна, мовлення – динамічне; мова – явище психічне, мовлення – психофізичне; мова – нелінійна, мовлення – лінійне.
 - В. Мова – загальне, мовлення – абстрактне; мова – змінна, мовлення – незмінне; мова – явище психічне, мовлення – фізичне; мова – лінійна, мовлення – нелінійне.
 - Г. Мова – конкретне, мовлення – абстрактне; мова – відносно стабільна, мовлення – динамічне; мова – явище психічне, мовлення – психофізичне; мова – національна, мовлення – нелінійне.

4. У котрому рядку правильно названо мови, що належать до фіно-угорської сім'ї?
 - А. Фінська, шведська, норвезька, бургундська.
 - Б. Мансійська, фінська, угорська, естонська.
 - В. Угорська, болгарська, латиська, полабська.
 - Г. Фінська, угорська, німецька, узбецька.

5. У котрому рядку правильно названо мови, що належать до германської групи індоєвропейської сім'ї?

- А. Російська, татарська, польська, чеська.
- Б. Німецька, латиська, полабська, угорська.
- В. Румунська, українська, сербська, хорватська.
- Г. Нідерландська, німецька, англійська, шведська.

6. У котрому рядку правильно подано генеалогічну характеристику кримськотатарської мови?

- А. Тюркська сім'я, кипчацька група.
- Б. Індоєвропейська сім'я, слов'янська група, північна підгрупа.
- В. Тюркська сім'я, булгарська група.
- Г. Індоєвропейська сім'я, романська група, східна підгрупа.

7. У котрому рядку правильно названо мови, неспоріднені з угорською:

- А. Латиська, українська, естонська.
- Б. Латинська, іврит, фінська.
- В. Мансійська, японська, прусська.
- Г. Італійська, польська, румунська.

8. У котрому рядку правильно названо групи приголосних за місцем творення?

- А. Губні, мовні, глоткові.
- Б. Губно-губні, передньомовні, проривні.
- В. Губно-зубні, передньомовні, носові.
- Г. Дрижачі, мовні, глоткові.

9. У котрому рядку правильно описано артикуляцію звука [o]?

А. Діафрагма піднімається, ребра сходяться і струмінь повітря під тиском з легень через бронхи потрапляє до гортані, де змушує коливатися голосові зв'язки, далі повітря потрапляє в ротову порожнину, де язик задньою частиною високо піднімається до піднебіння, губи витягнені вперед.

Б. Надходить сигнал з головного мозку, діафрагма піднімається, ребра сходяться і струмінь повітря під тиском з легень через бронхи потрапляє до гортані, далі повітря потрапляє в

ротову порожнину, де язик задньою частиною високо піднімається до піднебіння, губи витягнені вперед.

В. Надходить сигнал з головного мозку, діафрагма піднімається, ребра сходяться і струмінь повітря під тиском з легень через бронхи потрапляє до гортані, де змушує коливатися голосові зв'язки, далі повітря потрапляє в ротову порожнину, де язик передньою частиною високо піднімається до піднебіння, губи не працюють.

Г. Надходить сигнал з головного мозку, діафрагма піднімається, ребра сходяться і струмінь повітря під тиском з легень через бронхи потрапляє до гортані, де змушує коливатися голосові зв'язки, далі повітря потрапляє в ротову порожнину, де язик задньою частиною середньо піднімається до піднебіння, губи заокруглені.

10. У котрому рядку названо звук, який відповідає такому опису артикуляції: *надходить сигнал з головного мозку, діафрагма піднімається, ребра сходяться і струмінь повітря під тиском з легень через бронхи і гортань потрапляє в ротову порожнину, де язик передньою частиною утворює перепону з піднебінням, яку прориває струмінь повітря, губи участі у вимові звука не беруть?*

А. [г]

Б. [т]

В. [х]

Г. [з]

11. У котрому рядку правильно названо характеристики звука [р]?

А. Приголосний, сонорний, язиковий, передньоязиковий, зімкнено-прохідний, дрижачий, твердий.

Б. Приголосний, шумний, дзвінкий, язиковий, передньоязиковий, зімкнено-прохідний, дрижачий, твердий.

В. Приголосний, сонорний, язиковий, середньоязиковий, щілинний, твердий.

Г. Приголосний, сонорний, глухий, язиковий, задньоязиковий, зімкнено-проривний, твердий.

12. У котрому рядку у всіх поданих словах закриті склади?

- А. Майстер, сонцем, шахтар.
- Б. Обстріл, вітер, розбір.
- В. Займенник, відром, корсар.
- Г. Том, трамвай, верба.

13. У котрому рядку названо основні типи словесного наголосу?

- А. Логічний, музикальний, кількісний.
- Б. Динамічний, музикальний, кількісний.
- В. Динамічний, квантитативний, кількісний.
- Г. Динамічний, артикуляційний, кількісний.

14. У котрому рядку подано правильну характеристику фонетичного процесу, що відбувається у слові *пісня*?

- А. Асиміляція, прогресивна, часткова, суміжна, за дзвінкістю, фіксована.
- Б. Дисиміляція, регресивна, суміжна, за місцем і способом творення, фіксована.
- В. Асиміляція, регресивна, часткова, суміжна, за м'якістю, нефіксована.
- Г. Асиміляція, регресивна, повна, суміжна, за дзвінкістю, нефіксована.

15. У котрому рядку у всіх словах наявне явище несуміжної дисиміляції?

- А. Срібло (із срібро), лицар (від нім. Ritter; порівняй із болг. *рицар*).
- Б. Боротьба, бджола.
- В. Муляр, хто (з *кто*).
- Г. Розм. трамвай, вести (порівняй з *веду, ведеш...*).

16. У котрому рядку подано правильну характеристику фонетичного процесу, що відбувається у слові *суддя*?

- А. Асиміляція, регресивна, суміжна, за способом творення, нефіксована.
- Б. Дисиміляція, регресивна, суміжна, за способом творення, нефіксована.

В. Дисиміляція, регресивна, суміжна, за способом творення, фіксована.

Г. Асиміляція, прогресивна, повна, суміжна, за місцем і способом творення, фіксована.

17. У котрому рядку у всіх словах наявне явище метатези?

А. Мармур (порівняй з рос. мрамор), криниця.

Б. Долоня (порівняй з рос. ладонь), чес. карг (укр. карп).

В. Діал. кирниця, знання

Г. Дит. гобуль (голуб), голова.

18. У котрому рядку правильно подано визначення ономазіології?

А. Наука про словниковий склад мови.

Б. Наука про процеси називання.

В. Наука про значення слів.

Г. Наука про власні назви.

19. У котрому рядку переносні значення поданих у лапках слів є метафорами?

А. Золоте «перо», ліс «дрімає».

Б. «Каструля» згоріла, «ніс» корабля.

В. Читати «Федьковича», випити «склянку».

Г. «Хвіст» (заборгованість), «клас» сміється.

20. У котрому рядку подано правильну характеристику переносу значення у слові «колесо» (діал. назва велосипеда)?

А. Метафора

Б. Метонімія

В. Метафора, персоніфікація

Г. Синекдоха (різновид метонімії)

21. У котрому рядку подано правильну характеристику поданої пари омонімів: *шию* (іменник) – *шию* (дієслово)?

А. Повні омоніми.

Б. Омоформи.

В. Омографи.

Г. Омофони.

22. У котрому рядку подано лише стилістичні (емоційно-експресивні) синоніми?

А. Мовознавство – лінгвістика; останній – кінцевий, солдат – воїн.

Б. Меч – шабля, ураган – вітер, пурпурний – багрянний.

В. Фортеця – твердиня, оживити – воскресити, очі – баньки.

Г. Говорити – промовляти; нива – лан, шкандибати – дріботіти.

23. У котрому рядку подано слова, значення яких звузилося?

А. Хвіст, стріляти.

Б. Квас, пиво.

В. Берег (порівняй нім. Berg „гора”), серб. гора „ліс”.

Г. Порох, злодій.

24. У котрому рядку подано жаргонізми?

А. Файний, півень, сокотити.

Б. Хвіст, засипатись, автомат.

В. Мінарет, сакура, чурек.

Г. Бомба (вид шпаргалки), корінь (мовозн.), путня.

25. У котрому рядку подано слова-історизми?

А. Рекет, факс, стінка (вид меблів).

Б. Яблуновоцвітно, краплинь, мрія.

В. Криводушний, ректи, панщина.

Г. Кріпак, соха, шеляг.

26. У котрому рядку правильно названо основні ознаки фразеологізмів?

А. Граматична оформленість за моделлю словосполучення, закритість, образність, експресивність значення, відтворюваність у мовленні.

Б. Граматична оформленість за моделлю речення, цілісність, багатозначність, експресивність значення, відтворюваність у мовленні.

В. Граматична оформленість за моделлю словосполучення чи речення, цілісність, образність, експресивність значення, відтворюваність у мовленні.

Г. Граматична оформленість за моделлю словосполучення чи речення, експресивність значення, відтворюваність у мовленні, повторюваність слів.

27. У котрому рядку подано фразеологічні зрощення?
А. Точити ляси, собаку з'їсти, бити байдики.
Б. Робити з мухи слона, ловити рибу в мутній воді, пальцем не ворухнути.
В. Брати участь, досада бере, храм науки.
Г. Піднести гарбуза, притча во язицех, гроші не пахнуть.
28. У яких словниках слова розміщені не за алфавітом?
А. Орфографічному, тлумачному, інверсійному (зворотному).
Б. Словниках мови письменників, діалектному, морфемному.
В. Інверсійному, частотному, ідеографічному.
Г. Енциклопедичному, ідеографічному, етимологічному.
29. У котрому рядку всі слова утворилися префіксальним різновидом морфологічного способу?
А. Прадід, записати, премудрий.
Б. Пролісок, записка, суперновинка.
В. Перенос, пришкільний, записаний.
Г. Передпокій, виспатися, потяг.
30. У котрому рядку у всіх словах відбувся перерозклад морфемної будови?
А. Червоний, сусід.
Б. Бідняк, вертиш (з латин. *verti-s*).
В. Зонтик (нідерланд. *zondek*), вальці (з нім. *Die Walze*).
Г. Подушка, клинок.
31. У котрому рядку правильно й повно визначено граматичне значення виділеної словоформи: *Хлопче, **принеси** води?*
А. Форма дієслова недоконаного виду дійсного способу минулого часу однини жіночого роду.
Б. Форма дієслова доконаного виду минулого часу однини чоловічого роду.
В. Форма дієслова доконаного виду наказового способу другої особи однини.
Г. Форма дієслова доконаного виду наказового способу третьої особи однини.

32. У котрому рядку форма слова відповідає поданому граматичному значенню: іменник чоловічого роду, знахідний відмінок, однина?

- А. Під кущем виріс гриб.
- Б. Хлопчик побачив білий гриб.
- В. Він не схилився за жодним грибом.
- Г. Повертаємося із лісу з грибами.

33. У котрому рядку подано лише приклади вираження граматичного значення засобом афіксації (аглютинації)?

- А. Великого, найбільшому, руці, пишу.
- Б. Казах. ат (кінь) – атга (коневі) – атлар (коні) – атларга (коням).
- В. У книзі, весело, руками, писали б.
- Г. Яблуні, робітниками, йому, писали.

34. У котрому рядку правильно названо усі частини мови за класифікацією І. Вихованця – К. Городенської?

- А. Дієслово, прислівник, прийменник, іменник, прикметник.
- Б. Іменник, прикметник, займенник, дієслово, категорія стану.
- В. Прикметник, прислівник, дієслово, іменник, числівник.
- Г. Дієслово, прислівник, прийменник, сполучник, частка.

35. У котрому рядку усі наведені слова – прислівники?

- А. Закопаний, прилітав, читаючи, написано.
- Б. Бігли, світає, похід, геть.
- В. Багатій, бігом, височіти, четверо.
- Г. Гірко, по-козацьки, вдсятеро, вічно.

36. У котрому рядку усі словосполучення дієслівні?

- А. Книга брата, ми з товаришем, приїхати зранку.
- Б. Блідий з переляку, повний сили, вищий за брата.
- В. Білий сніг, вхід до театру, дівчина з блакитними очима.
- Г. Скласти план, багато читати, відповісти не задумуючись.

37. На які типи поділяють речення залежно від мети висловлення?

- А. Розповідні, питальні, окличні.
- Б. Розповідні, поширені, спонукальні.
- В. Окличні, питальні, спонукальні.
- Г. Розповідні, питальні, спонукальні.

38. На які групи поділяють мови у типологічній морфологічній класифікації?

А. Флективні, аналітичні, ізолюючі (кореневі), інкорпоруючі (полісинтетичні).

Б. Флективні, аглютинативні, асинтетичні, інкорпоруючі (полісинтетичні).

В. Флективні, аглютинативні, ізолюючі (кореневі), інкорпоруючі (полісинтетичні).

Г. Флективні, аглютинативні, синтаксичні, інкорпоруючі (полісинтетичні).

39. У котрому рядку правильно (у порядку наступності) названо основні етапи походження письма?

- А. „Предметне письмо”, ідеографія, піктографія, фонографія.
- Б. „Предметне письмо”, ідеографія, фонографія, піктографія.
- В. „Предметне письмо”, піктографія, ідеографія, фонографія.
- Г. „Предметне письмо”, піктографія, фонографія, ідеографія.

40. У котрому рядку орфограми, виділені дужками, пишуть за фонетичним принципом?

- А. Б(ага)тий, (с)казати, білор. в(а)да, в(я)сна.
- Б. Вий(зн)ий, аген(тст)во, ру(ш)ник.
- В. Учи(шс)я, боро(ть)ба, че(с)ький, бра(тс)ький.
- Г. Б(’ю), к(и)шення, л(є)вада, Ру(сс)о.

Варіант 2

1. Що вивчає зіставне мовознавство?

А. Загальні особливості мови абстраговано від конкретних мов.

Б. Шляхом зіставного вивчення мов виявляє в їх структурі спільні й відмінні риси.

В. Застосування мовознавчої теорії на практиці.

Г. Окремі (конкретні) мови, споріднені мови.

2. У котрому рядку правильно названо прихильника натуралістичного тлумачення сутності мови?

А. А. Шлейхер.

Б. О. Потебня.

В. Ф. де Соссюр.

Г. П. Фортунатов.

3. У котрому рядку правильно визначено основні функції мови?

А. Емоційна, комунікативна.

Б. Називна, мислеоформлювальна.

В. Комунікативна, акумулювальна.

Г. Комунікативна, мислеоформлювальна (мислетворча).

4. У котрому рядку правильно названо мови, що належать до балтійської групи індоєвропейської сім'ї?

А. Румунська, китайська, польська, чеська.

Б. Литовська, латиська, прусська.

В. Французька, румунська, латинська, естонська.

Г. Німецька, шведська, норвезька, фінська.

5. У котрому рядку правильно подано генеалогічну характеристику грузинської мови ?

А. Індоевропейська сім'я, кавказька група.

Б. Тюркська сім'я, романська група, східна підгрупа.

В. Семіто-хамітська сім'я, германська група, східна підгрупа.

Г. Кавказька сім'я, картвельська група.

6. У котрому рядку правильно названо мови, споріднені з китайською:

- А. Дунганська, бірманська, тибетська.
- Б. Узбецька, казахська, кримськотатарська.
- В. Румунська, гагаузька, латинська.
- Г. Угорська, грецька, грузинська.

7. У котрому рядку правильно названо критерії класифікації приголосних?

А. Участь голосових зв'язок при вимові звука, місце творення звука, спосіб творення звука, твердість / м'якість вимови звука.

Б. Участь шуму і голосу при вимові звука, місце творення звука, спосіб творення звука, твердість / м'якість вимови звука.

В. Участь шуму і голосу при вимові звука, довгота (тривалість) звука, спосіб творення звука, твердість / м'якість вимови звука.

Г. Участь шуму і голосу при вимові звука, час творення звука, спосіб творення звука, наголошеність / ненаголошеність звука.

8. У котрому рядку правильно описано артикуляцію звука [i]?

А. Діафрагма піднімається, ребра сходяться і струмінь повітря під тиском з легень через бронхи потрапляє до гортані, де змушує коливатися голосові зв'язки, далі повітря потрапляє в ротову порожнину, де язик задньою частиною високо піднімається до піднебіння, губи витягнені вперед.

Б. Надходить сигнал з головного мозку, діафрагма піднімається, ребра сходяться і струмінь повітря під тиском з легень через бронхи потрапляє до гортані, далі повітря потрапляє в ротову порожнину, де язик задньою частиною високо піднімається до піднебіння, губи витягнені вперед.

В. Надходить сигнал з головного мозку, діафрагма піднімається, ребра сходяться і струмінь повітря під тиском з легень через бронхи потрапляє до гортані, де змушує коливатися голосові зв'язки, далі повітря потрапляє в ротову порожнину, де язик передньою частиною високо піднімається до піднебіння, губи участі у вимові не беруть.

Г. Надходить сигнал з головного мозку, діафрагма піднімається, ребра сходяться і струмінь повітря під тиском з легень через бронхи потрапляє до гортані, де змушує коливатися голосові зв'язки, далі повітря потрапляє в ротову порожнину, де язик середньою частиною високо піднімається до піднебіння, губи заокруглені.

9. У котрому рядку названо основні теорії (гіпотези) складу?

А. Акустична теорія, теорія м'язової напруги, сонорна теорія.

Б. Експіраторна теорія, теорія відкритого складу, сонорна теорія.

В. Експіраторна теорія, теорія м'язової напруги, сонорна теорія.

Г. Експіраторна теорія, теорія м'язової напруги, функціональна теорія.

10. У котрому рядку правильно зроблено поділ на фонетичні склади?

А. Вер-ба, май-стер, сон-це.

Б. Ві-дро, зна-ння, яб-лу-ня.

В. Річ-ний, Азі-я, ло-жка.

Г. Вір-ні-сть, гор-дий, зе-рно.

11. У котрому рядку у всіх словах наявне явище асиміляції?

А. Рідний, легко, зшити.

Б. Стаття, розм. м'ясо, голова.

В. Пісня, боротьба, рілля.

Г. Анекдот, бджола, гриб.

12. У котрому рядку подано правильну характеристику фонетичного процесу, що відбувається у слові *розм. прахтика*?

А. Асиміляція, прогресивна, часткова, суміжна, за дзвінкістю, фіксована.

Б. Дисиміляція, регресивна, суміжна, за способом творення, нефіксована.

В. Асиміляція, регресивна, часткова, суміжна, за дзвінкістю, нефіксована.

Г. Асиміляція, регресивна, повна, суміжна, за дзвінкістю, нефіксована.

13. У котрому рядку в усіх словах наявне явище регресивної дисиміляції?

- А. Срібло (із *срібро*), вести (порівняй з *веду, ведеш...*).
- Б. Боротьба, голка.
- В. Муляр, хто (з *кто*).
- Г. Чесний, рушник.

14. У котрому рядку у всіх словах наявне явище дієрези?

- А. Область, обоз, чесний.
- Б. Масло, пестливий, пізно.
- В. Проїзний, пісний, вісник.
- Г. Тижневий, голова, тісто.

15. У котрому рядку подано правильну характеристику значення у слові «жива» (мова)?

- А. Слово вжите у метонімічному переносному значенні.
- Б. Слово вжите у метафоричному переносному значенні.
- В. Слово вжите у прямому значенні.
- Г. Слово вжите у переносному значенні (синекдоха).

16. У котрому рядку подано лише омографи?

- А. Роман – роман, дерен – дерén
- Б. За́мок – замóк, му́ка – мука́.
- В. Кран (будівельний) – кран (водопровідний), три (числівник) – три (дієслово).
- Г. Ключ – ключ, ко́пати – копа́ти.

17. У котрому рядку подано правильну характеристику поданої пари омонімів *біль і білль*?

- А. Омоформи.
- Б. Омографи.
- В. Омофони.
- Г. Повні омоніми.

18. У котрому рядку подано лише семантичні (ідеографічні) синоніми?

А. Орфографія – правопис, сум – смуток, століття – сторіччя.

Б. Мовознавство – лінгвістика; остання – лебедина (пісня), солдат – воїн.

В. Меч – шабля, ураган – вітер, відомий – знаменитий.

Г. Зразок – взірець, говорити – балакати, обличчя – міна.

19. У котрому рядку подано професіоналізми?

А. Колоквіум, алгоритм, реанімація.

Б. Хвіст, засипатись, автомат.

В. Мінарет, сакура, чурек.

Г. Бомба (вид шпаргалки), корінь (мовозн.), путня.

20. У котрому рядку всі слова є запозиченими?

А. Глава, повідло, синус, декан.

Б. Матір, бюро, папір, спорт.

В. Мітинг, масштаб, вуаль, тютюн.

Г. Осінь, комп'ютер, сонце, айстра.

21. У котрому рядку подано фразеологічні сполучення?

А. Робити з мухи слона, ловити рибу в мутній воді, тримати камінь за пазухою.

Б. Покласти зуби на полицю, здобути перемогу, мовчання – знак згоди.

В. Піднести гарбуза, притча во язицех, гроші не пахнуть.

Г. Брати участь, досада бере, храм науки.

22. У котрому рядку всі слова побудовані за такою схемою: корінь+суфікс+закінчення?

А. Садок, ранній, тихо.

Б. Прадід, книжка, чайник.

В. Братик, братній, річка.

Г. Тerti, одиниця, слово.

23. У котрому рядку всі слова є похідними?

А. Лісівник, ліс, лісник, праліс.

Б. Вода, поводир, водяник, підвода.

В. Позолота, напис, віконце, білити.

Г. Синочок, синок, синь, рік.

24. У котрому рядку всі слова утворилися морфолого-синтаксичним способом?

А. Потяг, Вернигора (власна назва), водогін.

Б. Сьогодні, перекотиполе, добраніч.

В. «Чернівчанка» (кафе), стінка (вид меблів), мишка (комп'ютерна).

Г. Молодий («наречений»), пряма (лінія), учительська (кімната для вчителів).

25. У котрому рядку всі слова утворилися осново- і словоскладанням як різновидом морфологічного способу?

А. Прадід, записати, премудрий.

Б. Водогін, людино-день, радіозавод.

В. Перенос, пришкільний, записаний.

Г. Передпокій, виспатися, потяг.

26. У котрому рядку правильно й повно визначено граматичне значення виділеної словоформи: *Дівчина **написала** листа?*

А. Форма дієслова недоконаного виду дійсного способу минулого часу однини жіночого роду.

Б. Форма дієслова доконаного виду минулого часу однини чоловічого роду.

В. Форма дієслова доконаного виду дійсного способу жіночого роду.

Г. Форма дієслова доконаного виду дійсного способу минулого часу однини жіночого роду.

27. У котрому рядку форма слова відповідає поданому граматичному значенню: прикметник, чоловічий рід, орудний відмінок, множина?

А. Білий гриб виріс під кущем.

Б. Хлопчик побачив білий гриб.

В. Ми не знайшли жодного білого гриба.

Г. Повертаємося із лісу з білими грибами.

28. У котрому рядку названо основні критерії виділення частин мови за шкільною класифікацією?

- А. Морфологічний, синтаксичний, словотвірний.
- Б. Морфемний, словотвірний, семантичний, синтаксичний.
- В. Семантичний, морфологічний, фонетичний, словотвірний.
- Г. Синтаксичний, семантичний, морфологічний, словотвірний.

29. У котрому рядку всі наведені слова – іменники?

- А. Білизна, біль, п'ятірка, коханий.
- Б. Зелень, хід, черговий, він.
- В. Чоловік, сивина, десяток, листя.
- Г. Юнак, бігом, високий, життя.

30. У котрому рядку форми утворилися внаслідок вербалізації?

- А. Безліч (птих), сила (людей), тьма (народу).
- Б. Наречена, вчений, свої, ламана.
- В. Геть з очей!, тьфу на це!, шелесть, шубовсь.
- Г. Десятка, вічність, золото, юнацтво.

31. У котрому рядку всі словосполучення атрибутивні (означальні)?

А. Зелена трава, кидок чемпіона, пол. *język polski* (польська мова).

- Б. Працювати швидко, веселий хлопчик, шукати книгу.
- В. Завжди сердитий, палко любити, пам'ятати про роботу.
- Г. Розказати всім, скласти іспит, копати лопатою.

32. У котрому рядку всі словосполучення іменникові?

- А. Книга брата, ми з товаришем, прийти зранку.
- Б. Гідний поваги, повний сили, вищий за брата.
- В. Білий сніг, вхід до театру, дівчина з блакитними очима.
- Г. Скласти план, багато читати, відповісти не задумуючись.

33. У котрому рядку слова у словосполученнях поєднані зв'язком узгодження?

- А. Дякувати вчителю, думати про минуле, заповіти батьків.
- Б. Висока гора, далеке минуле, річка Дністер.
- В. Трьома машинами, писати не поспішаючи, розмовляти з товаришем.
- Г. Зів'яле листя, сповнений надії, любов до матері.

34. Які основні ознаки речення?

- А. Неподільність, предикативність, інтонація.
- Б. Комунікативність, предикативність, відтворюваність.
- В. Комунікативність, предикативність, інтонація.
- Г. Непроникливість, предикативність, інтонація.

35. У котрому рядку названо ізолюючі (кореневі) мови?

- А. Китайська, в'єтнамська, бірманська, тибетська.
- Б. Малайська, казахська, українська, англійська.
- В. Польська, литовська, латинська, болгарська.
- Г. Фінська, турецька, грузинська, японська.

36. Який метод лінгвістичних досліджень лежить в основі типологічної (морфологічної) класифікації мов?

- А. Порівняльно-історичний.
- Б. Зіставний.
- В. Описовий.
- Г. Структурний.

37. У котрому рядку наведено приклади використання піктографії сучасними українцями?

- А. Вручення букета з певної нагоди, предмети як вказівки на крамницю, установу.
- Б. Знаки олімпійських видів спорту, деякі дорожні знаки (діти перебігають дорогу).
- В. Хімічні знаки, деякі дорожні знаки (проїзд заборонено).
- Г. Подарунок з певної нагоди, цифри.

38. У котрому рядку правильно названо народи, які використовують кириличний алфавіт?

- А. Поляки, грузини, литовці, турки.
- Б. Македонці, італійці, англійці, хорвати.
- В. Болгари, серби, українці, білоруси.
- Г. Словаки, угорці, вірмени, китайці.

39. У котрому рядку орфограми, виділені дужками, пишуть за історико-традиційним принципом?

А. Б(ага)тий, (с)казати, білор. в(а)да, в(я)сна.

Б. Вії(зн)ий, аген(тст)во, ру(ш)ник.

В. По нашому – по(-)нашому, (д)олина – (Д)олина, нім. (l)eben (жити) – das (L)eben (життя).

Г. Б(’ю), к(и)шення, л(е)вада, Ру(сс)о.

40. У котрому рядку правильно названо внутрішні причини розвитку мови?

А. Вплив держави, вплив різних історичних подій, науково-технічний прогрес, розвиток культури.

Б. Економічний та суспільно-політичний розвиток, вплив окремих історичних постатей, науково-технічний прогрес, розвиток культури.

В. Суперечності, закладені в мовній системі; інерційність мови, прагнення до полегшення вимови, прагнення до економії мовних засобів.

Г. Діяльність мовознавців, вплив різних історичних подій, науково-технічний прогрес, розвиток культури.

КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

Контрольна робота з теми «Генеалогічна класифікація мов світу»

Варіант 1

1. Які ви знаєте основні принципи класифікації мов світу?
2. Охарактеризуйте з погляду генеалогічної класифікації санскрит, угорську та арабську мови.
3. Назвіть мови, з якими споріднена і неспоріднена польська.
4. Стисло охарактеризуйте романську групу мов.
5. Подайте генеалогічну характеристику мов держав, які межують з Україною.

Варіант 2

1. Які мови вважають міжнародними? Яка їх функціональна роль у житті народів світу?
2. Охарактеризуйте з погляду генеалогічної класифікації китайську, казахську та македонську мови.
3. Назвіть мови, з якими споріднена і неспоріднена французька.
4. Стисло охарактеризуйте германську групу мов.
5. Подайте генеалогічну характеристику мов держав, які межують з Білоруссю.

Варіант 3

1. Дайте визначення поняття «мертва мова». Прокоментуйте вживання цього терміна стосовно латинської та старослов'янської мов.
2. Охарактеризуйте з погляду генеалогічної класифікації англійську, іврит та турецьку мови.
3. Назвіть мови, з якими споріднена і неспоріднена грузинська.
4. Стисло охарактеризуйте балтійську групу мов.
5. Подайте генеалогічну характеристику мов держав, які межують зі Словаччиною.

Варіант 4

1. У яких країнах поширена арабська мова? Назвіть мови однієї з нею групи.
2. Охарактеризуйте з погляду генеалогічної класифікації японську, ромську (циганську) та вірменську мови.

3. Назвіть мови, з якими споріднена і неспоріднена іспанська.
4. Стисло охарактеризуйте слов'янську групу мов.
5. Подайте генеалогічну характеристику мов держав, які межують з Болгарією.

Варіант 6

1. На якому методі лінгвістичних досліджень ґрунтується генеалогічна класифікація мов?
2. Охарактеризуйте з погляду генеалогічної класифікації німецьку, естонську та арабську мови.
3. Назвіть мови, з якими споріднена і неспоріднена болгарська.
4. Стисло охарактеризуйте індійську групу мов.
5. Подайте генеалогічну характеристику мов держав, які межують з Австрією.

Варіант 7

1. З'ясуйте лексичне значення терміна «прамова». Наведіть приклади.
2. Охарактеризуйте з погляду генеалогічної класифікації грецьку, грузинську та корейську мови.
3. Назвіть мови, з якими споріднена і неспоріднена італійська.
4. Стисло охарактеризуйте фіно-угорську сім'ю мов.
5. Подайте генеалогічну характеристику мов держав, які межують з Литвою.

Варіант 8

1. У яких країнах поширена іспанська мова? Назвіть мови однієї з нею групи.
2. Охарактеризуйте з погляду генеалогічної класифікації латинську, естонську та баскську мови.
3. Назвіть мови, з якими споріднена і неспоріднена давньоіндійська мова санскрит.
4. Стисло охарактеризуйте семіто-хамітську сім'ю мов.
5. Подайте генеалогічну характеристику мов держав, які межують з Угорщиною.

*Приклад виконання контрольної роботи з теми
«Генеалогічна класифікація мов світу»*

Варіант*

1. *Назвіть мертві романські і германські мови.*

Мертві мови – це мови, які сьогодні не мають живих носіїв.

У романській групі мертвою є латинська мова. Була державною мовою Давнього Риму. Нею створено багато літературних творів, юридичних документів та зразків ораторського мистецтва. Після утворення на її основі різних романських мов у середні віки служила літературною мовою в Західній Європі. Сьогодні є мовою католицької церкви. Стала джерелом міжнародної наукової термінології. Офіційна мова (як і італійська) держави Ватикан.

Мертві мови германської групи утворюють окрему східно-германську підгрупу, до якої належать: готська, бургундська, вандальська, гепідська, герульська мови. Готська мова – найдавніше засвідчена з-поміж усіх германських мов. Відома завдяки копії готського перекладу Біблії. Це єдина східногерманська мова, яку сьогодні можна відтворити, оскільки інші відомі лише у власних назвах, зафіксованих в історичних хроніках. Сьогодні ці мови важливі передусім для порівняльної лінгвістики.

2. *Охарактеризуйте з погляду генеалогічної класифікації французьку, японську та кримськотатарську мови.*

Французька мова належить до індоєвропейської сім'ї, романської групи, центральної підгрупи. Кількість носіїв – 72 млн. Поширена у Франції, Бельгії, Швейцарії, Канаді, Монако, Люксембурзі, Андоррі і багатьох країнах Африки (Гвінеї, Малі, Конго, Нігері, Сенегалі, Чаді та ін.). Одна з міжнародних мов, офіційна і робоча мова ООН. Писемність – на основі латинського алфавіту.

Японська належить до мов Далекого Сходу, утворює окрему сім'ю. Кількість носіїв – 125 млн. Поширена в Японії, США, Бразилії та ін. Писемність – ідеографічно-силабічне письмо.

Кримськотатарська належить до тюркської сім'ї, кипчацької групи. Кількість носіїв – близько 700 тис. Поширена в Україні, Узбекистані та інших країнах Середньої Азії. Писемність: до 1929 року – на основі арабського алфавіту, потім – на основі латинського, з 1938 – кириличного алфавіту, з 1990-х – перехід на латинське письмо.

3. Назвіть мови, з якими споріднена і неспоріднена естонська.

Естонська мова (1,1 млн носіїв) належить до фіно-угорської сім'ї мов, фінської групи, прибалтійської підгрупи.

Споріднені з мовами фіно-угорської сім'ї: угорської групи (угорською, мансійською, хантійською) та фінської групи (фінською, карельською, лівською, іжорською, вепською, водською (прибалтійська підгрупа), комі-перм'яцькою, комі-зірянською, удмуртською (пермська підгрупа), марійською, мордовською (волзька підгрупа)).

Неспоріднена з живими і мертвими мовами інших сімей, зокрема з українською, англійською, французькою, литовською, грецькою, албанською, індійською, вірменською, арабською, грузинською, абхазською, кримськотатарською, турецькою, узбецькою, монгольською, удегейською, китайською, тайською, малайзійською, корейською, японською тощо, а також із санскритом, старослов'янською, латинською, галльською, корнською та ін. мертвими мовами.

4. Стисло охарактеризуйте індійську групу мов.

Індійська група мов належить до індоєвропейської сім'ї, є найбільшою групою живих мов (більше 96) і має найбільшу кількість носіїв серед індоєвропейських груп (понад 770 млн).

Мови цієї групи поширені в Індії, Пакистані, Бангладеші, Маврикії, Ізраїлі; ромська (циганська) – у багатьох країнах Європи й Азії.

Найпоширенішими мовами цієї групи є: гінді, урду, бенгалі, панджабі, лахнда, сіндхі, раджастхані, гуджараті, маратхі, сингальська, непалі, біхарі, орія, кашмірі, ромська (циганська).

До індійських мов належать також такі мертві мови, як санскрит, палі, пракрити.

Санскрит – одна з основних давньоіндійських мов, мала літературні норми, нею створені стародавні священні книги «Махабхарата» і «Рамаяна». Викладена у граматиці Паніні.

Палі – мова, яку сьогодні використовують у буддистській релігії.

5. Подайте генеалогічну характеристику мов держав, які межують із Чехією.

Чехія межує з Німеччиною, Польщею, Словаччиною, Австрією.

Німеччина – німецька мова, належить до індоєвропейської сім'ї, германської групи, західної підгрупи; кількість носіїв – близько 100 млн, писемність – на основі латинського алфавіту.

Польща – польська мова, належить до індоєвропейської сім'ї, слов'янської групи, західної підгрупи; кількість носіїв – близько 50 млн, писемність – на основі латинського алфавіту.

Словаччина – словацька мова, належить до індоєвропейської сім'ї, слов'янської групи, західної підгрупи; кількість носіїв – близько 5 млн, писемність – на основі латинського алфавіту.

Австрія – німецька мова, належить до індоєвропейської сім'ї, германської групи, західної підгрупи; кількість носіїв – близько 100 млн, писемність – на основі латинського алфавіту.

Контрольна робота з теми «Фонетика і фонологія»

Варіант 1

1. Чим відрізняється артикуляція звуків: [o] – нім.[ö], [б] – [м]?
2. Подайте і прокоментуйте класифікацію голосних звуків.
3. Зробіть фонетичний аналіз слова *радість*.
4. Визначте і прокоментуйте фонетичні процеси, що відбулися чи відбуваються в словах: *пісня, зшити, молотьба, зозуля, вітчизна, сонце, Бондар* (пор. з *боднар* («той, що робить бодні»), *Італія < Italia*).

Варіант 2

1. Чим відрізняється артикуляція звуків: [н] – [н'], [р] – [л]?
2. Подайте і прокоментуйте класифікацію приголосних звуків за акустичною ознакою.
3. Зробіть фонетичний аналіз слова *щастя*.
4. Визначте і прокоментуйте фонетичні процеси, що відбулися чи відбуваються в словах: *вокзал, вісник* (< *вість*), *колач > калач, вулиця* (пор. із *улиця*), *безіменний, укр. стадіон > білор. стадыён, укр. мармур* (пор. із *мрамор*), *морфонологія*.

Варіант 3

1. Чим відрізняється артикуляція звуків: [и] – рос. [ы], [г] – [г]?
2. Подайте і прокоментуйте класифікацію приголосних звуків за місцем творення.
3. Зробіть фонетичний аналіз слова *вічність*.
4. Визначте і прокоментуйте фонетичні процеси, що відбулися чи відбуваються в словах: *криниця* – діал. *кирниця*, *просьба*, *суддя* (пор. із *судья*), *вухо* (пор. із *ухо*), *муляр* (< *мурувати*), *постіль*, *верста* > *верства*, *намисто* (пор. із *монисто*).

Варіант 4

1. Чим відрізняється артикуляція звуків: [е] – пол. [ɛ], [j] – [ф]?
2. Подайте і прокоментуйте класифікацію приголосних звуків за способом творення.
3. Зробіть фонетичний аналіз слова *любов*.
4. Визначте і прокоментуйте фонетичні процеси, що відбулися чи відбуваються в словах: *барва* – *фарба*, *високий* > *вищий*, *натхнення* < *надихати*, *морфонологія*, *зілля* (пор. із *зельє*), *смієшся*, *боротьба*, діал. *Гандрій* (*Андрій*).

Варіант 5

1. Чим відрізняється артикуляція звуків: укр. [р] – франц. [r], [к] – [ф]?
2. Подайте і прокоментуйте класифікацію голосних звуків.
3. Зробіть фонетичний аналіз слова *в'ється*.
4. Визначте і прокоментуйте фонетичні процеси, що відбулися чи відбуваються в словах: *рушник*, *зжати*, *отже*, *тарілка* (пор. із нім. *Teller*), *щасливий* (пор. із *щастя*) *павук* (пор. із *паук*), *березіль* (пор. із *березозоль*), *Анна* > *Ганна*, *кожух*.

Варіант 6

1. Чим відрізняється артикуляція звуків: [н] – [н'], [дж] – [ц]?
2. Подайте і прокоментуйте класифікацію приголосних звуків за акустичною ознакою.
3. Зробіть фонетичний аналіз слова *принісиши*.
4. Визначте і прокоментуйте фонетичні процеси, що відбулися чи відбуваються в словах: *анекдот*, *чесний* (< *честь*), *суворий* (пор. із *суровий*), *Ілля* (пор. із білор. *Ілья*), *радість*, *Індія* < *India*, *іржавий* (пор. із *ржавчина*), *лицар* (пор. із болг. *рицар*).

Варіант 7

1. Чим відрізняється артикуляція звуків: [ш] – [ч], англ. [æ] – укр.[а]?
2. Подайте і прокоментуйте класифікацію приголосних звуків за місцем творення.
3. Зробіть фонетичний аналіз слова *щирість*.
4. Визначте і прокоментуйте фонетичні процеси, що відбулися чи відбуваються в словах: *принісиши, медінститут, роздолля* (пор. із *раздолье*), *квасоля* (пор. із *фасоля*), *ведмідь* (пор. із *псл. *medvĕdъ*), *курносий < кърноносий, голубка*.

Варіант 8

1. Чим відрізняється артикуляція звуків: укр. [о] – пол. [ą], [j] – [г]?
2. Подайте і прокоментуйте класифікацію приголосних звуків за способом творення.
3. Зробіть фонетичний аналіз слова *оселишся*.
4. Визначте і прокоментуйте фонетичні процеси, що відбулися чи відбуваються в словах: *соняшник, мудрість, нім. Arbeit > робота, мінералогія, покажчик, проїзний, хрест* (пор. із *болг. кръст*), *Пилип* (пор. із *грец. Φίλλπος*).

Приклад виконання контрольної роботи з теми «Фонетика і фонологія»

Варіант*

1. Чим відрізняється артикуляція звуків: [е] – англ. [æ], [л] – [р]?
[е] – англ. [æ]
Обидва голосних звуки належать до переднього ряду, творяться без участі губ. Артикуляційно різняться ступенем підняття спинки язика: український звук [е] – середнього підняття, англійський [æ] – низького.
[л] – [р]
[л] і [р] – приголосні звуки, сонорні, мовні (передньо-мовні), зімкнено-прохідні. Артикуляційно різняться тим, що під час творення звука [л] кінчик язика змикається з верхніми зубами, а бокові краї язика утворюють прохід для видиху стру-

меня повітря (тому він боковий), звука [p] – широкий напружений кінчик язика дрижить у повітряному струмені (відбувається зближення кінчика язика та альвеол) (тому він дрижачий).

2. Подайте класифікацію голосних звуків.

Ряд Підняття	Передній		Середній		Задній	
	нелаб.	лаб.	нелаб.	лаб.	нелаб.	лаб.
Високе	[i] [ɪ]					[y]
Середнє	[e]					[o]
Низьке					[a]	

3. Зробіть фонетичний аналіз слова *вітер*.

1. Вітер.

2. [в'іте"р].

3. 2 склади: /в'і-/ – відкритий, прикритий, наголошений; /-те"р/ – закритий, прикритий, ненаголошений.

4. Наголос на першому складі, динамічний, нефіксований, рухомий.

5. 5 букв: в (ве), і (і), т (те), е (е), р (ер).

6. 5 звуків: [в'], [і], [т], [е"], [р].

7. [в'] – приголосний, сонорний, губний (губно-губний), щілинний, напівпом'якшений, позиційний варіант /в/.

[і] – голосний, переднього ряду, високого підняття, нелабіалізований, наголошений, інваріант /i/.

[т] – приголосний, шумний, глухий, языковий (передньоязыковий), зімкнено-проривний, твердий, інваріант /т/.

[е"] – голосний, переднього ряду, середнього підняття, нелабіалізований, ненаголошений, позиційний варіант /е/.

[р] – приголосний, сонорний, языковий (передньоязыковий), зімкнено-прохідний, дрижачий, твердий, інваріант /р/.

8. У слові відбуваються комбінаторний і позиційний фонетичні процеси – регресивна акомодация (напівпалаталізація твердого [в] перед [і]) та якісна редукція ненаголошеного [е].

9. У слові фіксуємо орфограму – правопис ненаголошеного [е].

4. Визначте і прокоментуйте фонетичні процеси, що відбулися чи відбуваються в словах: *суддя, укр. гострий (пор. із острый), кафедра > катедра, зозуля, муляр < мурар, словац. holub [holup], розм. фіст.*

укр. суддя – комбінаторні зміни, асиміляція, прогресивна, контактна, повна, за місцем і способом творення, фіксована – уподібнення [д'j]>[д'д'] ;

укр. гострий – позиційні зміни, протеза (поява приголосного г перед голосним на початку слова);

кафедра > катедра – комбінаторні зміни, субституція (заміна іншомовного звука [ф] українським [т]);

зозуля – позиційні зміни, якісна редукція – наближення ненаголошеного [о] до [у] перед складом із наголошеним [у];

муляр < мурар – комбінаторні зміни, дисиміляція, регресивна, дистантна, за способом творення, фіксована – розподібнення [p] на [л];

словац. holub [holup] – позиційні зміни, оглушення кінцевого дзвінкого [b] в абсолютному кінці слова;

розм. фіст – фонетично не зумовлені зміни, гіперизм – заміна [хв.] на [ф].

Контрольна робота з теми
«Лексикологія»

Варіант 1

1. Встановіть тип переносу значення виділених слів: *завоювати золото* (на змаганнях), *солодкий сон*, *співає* скрипка, *металеве перо*, *галіфе* (від прізвища генерала Г. Галіффе).

2. Подайте пари омонімів у реченнях, визначте їх різновиди: *пара*, *висів*, *ніж*, *приклад* – *приклад*.

3. З'ясуйте, звузилося чи розширилося значення поданих слів: укр. *печиво*, *дружина*, рос. *муж*.

4. Визначте тип синонімів (абсолютні, ідеографічні, стилістичні, семантико-стилістичні): *поразка* – *розгром*; *азбука* – *абетка*; *інтуїція* – *нюх*; *одночасовий* – *синхронний*.

5. Поділіть подані слова на архаїзми та історизми, поясніть різницю між ними: *кріпак*, *возний*, *УНР*, *рать*, *зигзиця*, *воістину*.

Варіант 2

1. Встановіть тип переносу значення виділених слів: *читати Шевченка*, *ласкавий вітер*, *головка капусти*, *своя рука* (в керівництві), *маузер*.

2. Подайте пари омонімів у реченнях, визначте їх різновиди: *міна*, *дуло*, *поле*, *ніс*.

3. З'ясуйте, звузилося чи розширилося значення поданих слів: укр. *стріляти*, *каша*, *квас*.

4. Визначте тип синонімів (абсолютні, ідеографічні, стилістичні, семантико-стилістичні): *боротися* – *воювати*; *працювати* – *вкалувати*; *оживити* – *воскресити*; *століття* – *сторіччя*.

5. Поділіть подані слова на архаїзми та історизми, поясніть різницю між ними: *вікторія*, *чело*, *рало*, *десятина*, *радгосп*, *піїт*.

Варіант 3

1. Встановіть тип переносу значення виділених слів: *гострий язик*, *золотий голос*, *шовкова трава*, *дитячий ранок*, *чайник закипів*.

2. Подайте пари омонімів у реченнях, визначте їх різновиди: *гірка*, *дорога*, *жили*, *бродити*.

3. З'ясуйте, звузилося чи розширилося значення поданих слів: укр. *столяр, квас, чоловік*.

4. Визначте тип синонімів (абсолютні, ідеографічні, стилістичні, семантико-стилістичні): *промовчати – замовчати; спілка – коаліція; вчити – зубрити; буква – літера*.

5. Поділіть подані слова на архаїзми та історизми, поясніть різницю між ними: *соха, перст, ректи, лікнеп, десниця, жупан*.

Варіант 4

1. Встановіть тип переносу значення виділених слів: *переварити інформацію, штопор (фігура вищого пілотажу), шапка (газетний заголовок), плаче скрипка, підставити плече*.

2. Подайте пари омонімів у реченнях, визначте їх різновиди: *бал, злити, їм, доволі – до волі*.

3. З'ясуйте, звузилося чи розширилося значення поданих слів: укр. *голова, худоба; рос. пиво*.

4. Визначте тип синонімів (абсолютні, ідеографічні, стилістичні, семантико-стилістичні): *горизонт – обрій, борошно – мука, кричати – горлати, дощ – злива*.

5. Поділіть подані слова на архаїзми та історизми, поясніть різницю між ними: *лоб, крейцер, ректи, живіт (життя), боярин, чумак*.

Варіант 5

1. Встановіть тип переносу значення виділених слів: *завоювати бронзу (на змаганнях), резина (шини), шпильки (туфлі на високих підборах), дипломат (портфель з твердими стінками), бостон (від назви міста Бостон)*.

2. Подайте пари омонімів у реченнях, визначте їх різновиди: *стан, точити, греби – гриби, Роман – роман*.

3. З'ясуйте, звузилося чи розширилося значення поданих слів: укр. *іти, сідло, печиво*.

4. Визначте тип синонімів (абсолютні, ідеографічні, стилістичні, семантико-стилістичні): *уїкенд – вихідний; багато – чимало; звіт – рапорт; іти – плестися*.

5. Поділіть подані слова на архаїзми та історизми, поясніть різницю між ними: *глас, рало, одесную (праворуч), кожному'яка, перст, жупан*.

Варіант 6

1. Встановіть тип переносу значення виділених слів: *читати Гоголя, тепла зустріч, головка маку, своя рука (в керівництві), носа не показувати, Україна чекає змін.*

2. Подайте пари омонімів у реченнях, визначте їх різновиди: *кран, Мороз – мороз, мати, за́мок – замо́к.*

3. З'ясуйте, звузилось чи розширилось значення поданих слів: укр. *перо, машина, жир.*

4. Визначте тип синонімів (абсолютні, ідеографічні, стилістичні, семантико-стилістичні): *негарний – брудкий, нагідки – календула, говорити – базікати, зрозуміти – збагнути.*

5. Поділіть подані слова на архаїзми та історизми, поясніть різницю між ними: *кріпак, зерцало, лікоть (міра довжини), політрук, дзитар (годинник), фунт.*

Варіант 7

1. Встановіть тип переносу значення виділених слів: *лампа горить, світла голова, море радості, випити чарку, галіфе (від прізвища генерала Г.Галіффе).*

2. Подайте пари омонімів у реченнях, визначте їх різновиди: *те́рен – терén, блок, за дачу – задачу, віз.*

3. З'ясуйте, звузилось чи розширилось значення поданих слів: укр. *поле, меценат, каша.*

4. Визначте тип синонімів (абсолютні, ідеографічні, стилістичні, семантико-стилістичні): *кричати – галасувати, фотографія – світлина, огидний – потворний, казати – глаголити.*

5. Поділіть подані слова на архаїзми та історизми, поясніть різницю між ними: *сиріч (тобто), печеніги, словеса, чадо, райком, гайдук.*

Варіант 8

1. Встановіть тип переносу значення виділених слів: *золоті руки, мереживо гілок, одягатися в шовк, ручка дверей, Форд (марка машини).*

2. Подайте пари омонімів у реченнях, визначте їх різновиди: *тривала, держав, мати, мул.*

3. З'ясуйте, звузилось чи розширилось значення поданих слів: укр. *донжуан, піонер, пиво.*

4. Визначте тип синонімів (абсолютні, ідеографічні, стилістичні, семантико-стилістичні): *білий* – *білосніжний*; *обличчя* – *лика*; *адвокат* – *захисник*; *берегти* – *економити*.

5. Поділіть подані слова на архаїзми та історизми, поясніть різницю між ними: *каптан*, *ланіти*, *баталія*, *раднарком*, *городовий*, *волость*.

*Приклад виконання контрольної роботи з теми
«Лексикологія»*

Варіант*

1. Встановіть тип переносу значення виділених слів: *зайвий рот у сім'ї*, *світла людина*, *крило літака*, *з'їсти тарілку*, *прочитати Байрона*.

зайвий рот у сім'ї – перенос значення за суміжністю, синекдоха як різновид метонімії (йдеться не про рот, а про людину, перенесення за моделлю «частина тіла – людина»);

світла людина – перенос значення за подібністю, метафора (йдеться про людину високих моральних переконань, не затьмарених недобрими (темними) намірами);

крило літака – перенос значення за подібністю, метафора (частина літака за формою і функцією нагадує літальний орган птаха);

з'їсти тарілку – перенос значення за суміжністю, метонімія (перенесення за моделлю «вживання назви посуду замість його вмісту»);

прочитати Байрона – перенос значення за суміжністю, метонімія (перенесення за моделлю «автор – його твори»).

2. Подайте пари омонімів у реченнях, визначте їх різновиди: *тепло, літа, лев – Лев, чайка*.

У кінці квітня зазвичай уже тєпло. Душевне теплò близької людини лікує від байдужості.

Тєпло – теплò: омоніми неповні, мають однакове написання, але різняться вимовою – омографи.

За навчальними клопатами минають літá молодії, а душа не на парах, а літá десь під хмарами.

Літа – літа: омоніми неповні, збіглися в граматичних формах (Н.в. мн. іменника і усічена форма дієслова теп.часу 3 ос.одн. літає), омоформи.

У світовій культурі лев – символ хоробрості, сили і безстрашності. Дядько Лев у «Лісовій пісні» Лесі Українки – живий приклад гармонії людини й природи.

Лев – лев: омоніми неповні, однакові за вимовою, але різні за написанням – омофони.

Над морем літала чайка. Козацька чайка неслася назустріч небезпеці.

Чайка – чайка: омоніми повні.

3. З'ясуйте, звузилося чи розширилося значення поданих слів: укр. *іти, корінь, жир*.

Іти – значення розширилося, адже це слово тепер позначає не тільки «Ступаючи ногами, пересуватися, рухатися, змінюючи місце в просторі», а й рух у певному напрямі загалом: іти до мети, іти до рук (щастити), іти під ніж (на операцію), іти у відставку (звільнитися) тощо.

Корінь – значення розширилося, крім первинного («Частина рослини, що міститься в землі й за допомогою якої рослина всмоктує з ґрунту воду з поживними речовинами»), сьогодні функціонують значення «суть справи» (дивитися в корінь), «основа чогось» (корінь зла), «місце проживання» (пустити корені) тощо.

Жир – значення звузилося: первісно слово жир позначало їжу загалом, тепер зазнало конкретизації і означає маслянисту, нерозчинну у воді речовину, що входить до складу організму людини, тварини й рослини.

4. Визначте тип синонімів (абсолютні, ідеографічні, стилістичні, семантико-стилістичні): *негарний – бридкий; кубок – келих; глянути – зиркнути; пурпурний – багрянний*.

Негарний – бридкий. Синоніми ідеографічні, різняться відтінками значень: негарний – позбавлений краси, а огидний викликає відразу.

Кубок – келих. Синоніми семантико-стилістичні, різняться нюансами значення та стилями використання: келих – посуд для

пиття, кубок – великий келих для пиття, має урочисту й поетичну сферу використання.

Глянути – зиркнути. Синоніми стилістичні, мають значення однократної дії до дивитися, різняться емоційним забарвленням та стилями використання.

Пурпурний – багряний. Синоніми абсолютні, обидва слова позначають темно-червоний колір із фіолетовим відтінком.

5. Поділіть подані слова на архаїзми та історизми, поясніть різницю між ними: *соха, індагація (допит), колгосп, соцзмагання, ланіти, вия (шия).*

Архаїзми: *індагація, ланіти, вия.*

Історизми: *соха, колгосп, соцзмагання.*

Різниця між архаїзмами та історизмами полягає в тому, що архаїзм – це слово, яке вийшло з ужитку, його замінило інше, наприклад: слово *допит* замінило слово *індагація, щоки – ланіти, шия – вия*, водночас історизми – це слова, що зникли з активного вжитку разом із поняттями, які вони називали, наприклад: слова *соха* (назва давнього знаряддя праці), *колгосп* (форма сільсько-господарського підприємства в СРСР), *соцзмагання* (одна із форм організації праці в СРСР) тепер функціонують лише для змалювання колориту певної епохи.

Контрольна робота з теми
«Граматика»

Варіант 1

1. Почленуйте на морфеми подані слова: *зеленкувате, захід, краєвид, ранесенько*.

2. Визначте спосіб творення слів: *назустріч, приморський, учень, кулемет*.

3. Визначте граматичне значення наведених граматичних форм та вкажіть спосіб та засіб його вираження: англ. *I – me*; укр. *чуть-чуть полегшало, більш веселий, написав*.

4. Дайте повну характеристику словосполучень (за головним словом, за семантичними відношеннями між залежним і головним словом, за типом підрядного зв'язку): *будувати стадіон, сказати згарищу, любов до дитини, сірий від пороку*.

5. Зробіть повний синтаксичний аналіз наведеного речення; охарактеризуйте та обґрунтуйте частиномовну належність виділених слів: *Пахне нічними квітами земля, **пахне** плодами, й листям, і медом соняшників, і **медом** тютюну, і медом гречки* (О. Довженко).

Варіант 2

1. Почленуйте на морфеми подані слова: *писатиму, садівник, суходіл, небосхил*.

2. Визначте спосіб творення слів: *преміальні, крик, перекотиполе, півострів*.

3. Визначте граматичне значення наведених граматичних форм та вкажіть спосіб та засіб його вираження: *він – його; руки – руки; давати – дати; ніч змінює день, день змінює ніч*.

4. Дайте повну характеристику словосполучень (за головним словом, за семантичними відношеннями між залежним і головним словом, за типом підрядного зв'язку): *шашилик по-грузинськи, майстер говорити, дуже кмітливий, пізно вночі*.

5. Зробіть повний синтаксичний аналіз наведеного речення; охарактеризуйте та обґрунтуйте частиномовну належність виділених слів: ***Мені** здається, **що** живу не я, а інший хтось живе за мене в світі в моїй подобі* (В. Стус).

Варіант 3

1. Почленуйте на морфеми подані слова: *кияни, згруппували, небокраєм, відкриття*.

2. Визначте спосіб творення слів: *напам'ять, по-польськи, співбесідник, черговий*.

3. Визначте граматичне значення наведених граматичних форм та вкажіть спосіб та засіб його вираження: *малий – менший; жінка – жінки – жінки; буду писати, гарні поні*.

4. Дайте повну характеристику словосполучень (за головним словом, за семантичними відношеннями між залежним і головним словом, за типом підрядного зв'язку): *працювати за планом, депутат міськради, дуже гарно, черствий хліб*.

5. Зробіть повний синтаксичний аналіз наведеного речення; охарактеризуйте та обґрунтуйте частиномовну належність виділених слів: *Знали вони **те** озерецько, **окутане** верболозом, куцями терновиння **та** глоду* (О. Гончар).

Варіант 4

1. Почленуйте на морфеми подані слова: *ранесенько, лісовоз, співучий, книгарня*.

2. Визначте спосіб творення слів: *насип, ЗНО, „Волга”, вартовий*.

3. Визначте граматичне значення наведених граматичних форм та вкажіть спосіб та засіб його вираження: *поганий – гірший; вікна – вікна; писав би, старенька-старенька бабуся*.

4. Дайте повну характеристику словосполучень (за головним словом, за семантичними відношеннями між залежним і головним словом, за типом підрядного зв'язку): *варення з абрикос, літній ранок, співають ідучи, пишатися роботою*.

5. Зробіть повний синтаксичний аналіз наведеного речення; охарактеризуйте та обґрунтуйте частиномовну належність виділених слів: ***За** татарським **бродом** коні топчуть **яру** руту і туман* (М. Стельмах).

Варіант 5

1. Почленуйте на морфеми подані слова: *вітряно, десяти-річка, зустрівся, веснянки*.

2. Визначте спосіб творення слів: *поетеса, закордонний, блідо-рожевий, ЄС*.

3. Визначте граматичне значення наведених граматичних форм та вкажіть спосіб та засіб його вираження: *великий* – *більший*; *хай іде*; *рись-самка*; *ненависть знищує любов, любов знищує ненависть*.

4. Дайте повну характеристику словосполучень (за головним словом, за семантичними відношеннями між залежним і головним словом, за типом підрядного зв'язку): *сидіти зручно, кожен з нас, кілька хлопців, творча праця*.

5. Зробіть повний синтаксичний аналіз наведеного речення; охарактеризуйте та обґрунтуйте частиномовну належність виділених слів: *Мова зникає, коли нею не говорять про любов* (С. Жадан).

Варіант 6

1. Почленуйте на морфеми подані слова: *водограй, закордонний, синьоокий, пожовтілий*.

2. Визначте спосіб творення слів: *СБУ, Донбас, суджений, переписати*.

3. Визначте граматичне значення наведених граматичних форм та вкажіть спосіб та засіб його вираження: *у Чернівцях, вона – її, більш високий; Говорити не можна мовчати*.

4. Дайте повну характеристику словосполучень (за головним словом, за семантичними відношеннями між залежним і головним словом, за типом підрядного зв'язку): *надзвичайно цікаво, глечик з молоком, хтось у білому, троє студентів*.

5. Зробіть повний синтаксичний аналіз наведеного речення; охарактеризуйте та обґрунтуйте частиномовну належність виділених слів: *Дарма чекатиме прекрасних від тебе подвигів земля* (М. Рильський).

Варіант 7

1. Почленуйте на морфеми подані слова: *молочар, райдуга, проспівано, одягаюся*.

2. Визначте спосіб творення слів: *біліти, вчитися, синьоокий, хрещений*.

3. Визначте граматичне значення наведених граматичних форм та вкажіть спосіб та засіб його вираження: *добрий – кращий, писати – написати, хай приходить, ледь-ледь видніється*.

4. Дайте повну характеристику словосполучень (за головним словом, за семантичними відношеннями між залежним і головним словом, за типом підрядного зв'язку): *один з перших, іти вперед, п'ятий рік, веселий хлопець*.

5. Зробіть повний синтаксичний аналіз наведеного речення; охарактеризуйте та обґрунтуйте частиномовну належність виділених слів: *Де воля родиться, там загиба невіра* (Д. Павличко).

Варіант 8

1. Почленуйте на морфеми подані слова: *бідняк, садиба, перевозив, завзятий*.

2. Визначте спосіб творення слів: *коло (дороги), сніговій, страйкком, молочар*.

3. Визначте граматичне значення наведених граматичних форм та вкажіть спосіб та засіб його вираження: *день – дня; буде вчитися; голови – голові; співатиму*.

4. Дайте повну характеристику словосполучень (за головним словом, за семантичними відношеннями між залежним і головним словом, за типом підрядного зв'язку): *голосно говорити, допомога з дому, відмовити хлопцеві, гарний концерт*.

5. Зробіть повний синтаксичний аналіз наведеного речення; охарактеризуйте та обґрунтуйте частиномовну належність виділених слів: *Воно таки правда, що Чіпка непевний* (Панас Мирний).

Приклад виконання контрольної роботи з теми «Граматика»

Варіант*

1. Почленуйте на морфеми подані слова: *ялтинський, написав, праліс, машинопис*.

Ялт+ин+ськ+ий, на+пис+а+в+0, пра+ліс+0, машин+о+пис+0

2. Визначте спосіб творення слів: *шлакоблок, придорожний, завгосп, одинадцять*.

Шлакоблок – слово утворене морфологічним способом словотвору, різновид – складання основ шлак і блок (від підрядного словосполучення блок (який?) із шлаку).

Придорожний – слово утворене морфологічним способом словотвору, різновид – афіксальний, конфіксальний (той, який при дорозі – додаємо префікс і суфікс).

Завгосп – слово утворене морфологічним способом словотвору, різновид – аббревіація складова (усічення основ завідувач господарства).

Одинадцять – слово утворене неморфологічним способом словотвору, різновид – лексико-синтаксичний (словосполучення один на десяти перейшло в одне слово).

3. Визначте граматичне значення наведених граматичних форм та вкажіть спосіб та засіб його вираження: *говорити – сказати, сторінки – сторінкі, говориш-говориш, читав би*.

Говорити – сказати. Граматичне значення: дієслово дійсного способу теперішнього часу недоконаного виду, перехідне, II дієвідміни, інфінітив – дієслово дійсного способу теперішнього часу доконаного виду, перехідне, II дієвідміни, інфінітив. Спосіб вираження граматичного значення – синтетичний, засіб – суплетивізм (утворення граматичних форм від різних коренів).

Сторінки – сторінкі. Граматичне значення: Іменник, неісто-та, загальна назва, жіночого роду однини, Р.в., I відміни твердої групи – іменник, неістота, загальна назва, жіночого роду множини, Н.в., I відміни твердої групи. Спосіб вираження граматичного значення – синтетичний, засіб – наголос.

Говориш-говориш. Граматичне значення: дієслово дійсного способу теперішнього часу недоконаного виду (тривалість дії), перехідне, II дієвідміни, 2 ос. однини. Спосіб вираження граматичного значення – синтетичний, засіб – редуплікація (повне повторення основи без зміни звукового складу).

Читав би. Граматичне значення: дієслово умовного способу недоконаного виду, перехідне, II дієвідміни, чол.роду однини. Спосіб вираження граматичного значення – аналітичний, засіб – використання службових слів (частка *би*).

4. Дайте повну характеристику словосполучень (за головним словом, за семантичними відношеннями між залежним і головним словом, за типом підрядного зв'язку): *політ у космос, економічно вигідно, мрії про майбутнє, цікавий сюжет*.

Політ у космос – за головним словом – іменникове (політ), за семантичними відношеннями між залежним і головним словом – обставинне (політ (куди?) у космос), за типом підрядного зв'язку – керування, прийменникове, слабке.

Економічно вигідно – за головним словом – прислівникове (вигідно), за семантичними відношеннями між залежним і головним словом – обставинне (вигідно (як?) економічно), за типом підрядного зв'язку – прилягання.

Мрії про майбутнє – за головним словом – іменникове (мрії), за семантичними відношеннями між залежним і головним словом – атрибутивне (мрії (які?) про майбутнє), за типом підрядного зв'язку – керування, прийменникове, слабке.

Цікавий сюжет – за головним словом – іменникове (сюжет), за семантичними відношеннями між залежним і головним словом – атрибутивне (сюжет (який?) цікавий), за типом підрядного зв'язку – узгодження, повне.

5.Зробіть повний синтаксичний аналіз наведеного речення; охарактеризуйте та обґрунтуйте частиномовну приналежність виділених слів: *Берізки мов живі безмовні люди, я чую, як стукочуть в них серця* (Д. Луценко).

Речення розповідне, неокличне, складне з різними видами зв'язку: перша і друга частини поєднані безсполучниковим зв'язком, 2 і 3 – підрядним (з'ясувальним), за допомогою сполучника як.

[], [], (як).

1 частина: двоскладне, повне, непоширене; підмет – простий, виражений іменником Н.в. множини, присудок – складений іменний, виражений порівняльним зворотом.

2 частина: головна щодо 3, речення двоскладне, повне, непоширене, підмет – простий, виражений особовим займенником, присудок – простий дієслівний, виражений дієсловом 3 ос.одн.

3 частина – підрядна щодо 2, з'ясувальне, приєднане за допомогою сполучника як, двоскладне, повне, поширене; підмет – простий, виражений іменником Н.в.мн, присудок – простий дієслівний, виражений дієсловом 3.ос.мн, додаток – непрямий, виражений займенником Р.в.мн.

Мов – сполучник, не має лексичного значення, передає семантику порівняльних відношень, не є самостійним членом речення, а лише у складі простого іменного присудка.

Безмовні – прикметник, виражає ознаку, відповідає на запитання *які?*, поєднується з іменником *люди* і залежить від його числа і відмінка, має характерний спосіб словотвору (без мови – префіксально-суфіксальний), у реченні виконує синтаксичну функцію частини складеного іменного присудка.

Я – займенник, вказує на особу, але не називає її, відповідає на запитання *хто?*, співвідноситься з іменником і його граматичними категоріями – числом і відмінком, у реченні виконує синтаксичну роль підмета.

ГЕНЕАЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ МОВ СВІТУ

	Мовна сім'я	Група	Підгрупа	Мови
І	ІНДОЄВРО- ПЕЙСЬКА (2170 млн)	Індійська (761 млн)		гінді (182 млн, Індія), урду (58 млн, Пакистан, Індія), бенгалі (189 млн, Бангладеш, Індія), панджабі (56 млн, Індія, Пакистан), лахида (Пакистан), сіндхі (20 млн, Пакистан, Індія), раджастхані (18 млн, Індія), гуджараті (44 млн, Індія), маратхі (65 млн, Індія), сингальська (13,2 млн, Шрі-Ланка), непалі (16 млн, Непал), орія (91 млн, Індія), кашмірі (3,4 млн, Індія), ромська (циганська) (5 млн), <i>санскрит, палі, пракрити</i>
		Іранська (80,4 млн)		перська (31,3 млн, Іран), таджицька (7,2 млн, Таджикистан), афганська (25 млн, Афганістан), балучі (4,3 млн, Пакистан, Афганістан), курдська мова (20 млн, Туреччина, Сирія, Іран), осетинська (0,48 млн, Півн.Осетія – Росія, Півд. Осетія – Грузія), татська (0, 015 млн), ягнобська

			(0.0025 млн, Таджикистан), талиська (200 осіб, Азербайджан, Іран), <i>давньооперська, авестійська, пехлеві (середньооперська), лідійська, парфянська, хорезмійська, согдійська, скіфська</i>
Слов'янська (290 млн.)	східна		українська (45–50 млн) російська (144 млн) білоруська (10 млн)
		західна	польська (з кашубською) (44 млн) чеська (10,5 млн) словацька (5 млн) верхньо-і нижньолужицька (0,1 млн, Німеччина) <i>полабська, поморська, словінська</i>
	південна		болгарська (9 млн) македонська (2 млн) сербська (12 млн) чорногорська (0,145 млн) (13,5 млн, Сербія, Чорногорія, Боснія) боснійська (1,334 млн) хорватська (7 млн) словенська (2 млн) <i>старослов'янська</i>

	Балтійська		литовська (3 млн) латиська (1,5 млн) <i>прусска</i>
	Германська	північногерманська (скандинавська)	датська (5,6 млн) шведська (10 млн) норвезька (5 млн) ісландська (0,3 млн) фарерська (0,042 млн, Данія)
		західногерманська	англійська (322 млн) нідерландська (20 млн) фламандська (5 млн) фризька (0,4 млн) німецька (98 млн) їдиш (мова європейських євреїв) (0,6 млн)
		східногерманська	<i>готська, бургундська, вандальська, гепідська, герульська</i>
	Романська	центральна	французька (72 млн) італійська (37 млн) ретороманська (0,77 млн, Італія, Швейцарія) сардинська (1,5 млн, о. Сардинія) <i>латинська</i>

		західна	іспанська (332 млн.) португальська (170 млн) каталонська (8 млн, Іспанія, Франція) провансальська (10 млн, Франція, Італія)
		східна (балкано-романська)	румунська (близько 30 млн)
	Кельтська	гойдельська	ірландська (7,6 млн) шотландська (0,1 млн) <i>менська</i>
		бриттська	бретонська (1 млн) валлійська (уельська 0,52 млн) <i>корнська</i>
		гальська	<i>гальська</i>
	Грецька		новогрецька (12 млн) <i>давньогрецька</i>
	Албанська		албанська (5 млн)
	Вірменська		вірменська (5 млн)
	Анатолійська		<i>хетська, лівійська, карійська, палайська, лідійська, лікійська</i>
	Тохарська		<i>тохарська</i>

II	СЕМІТО-ХАМІТСЬКА (АФРАЗІЙСЬКА)	Семітська		арабська (175 млн), іврит-давньоєврейська (3,5 млн), тигринья, тигре, амхарська, харарі, мехрі, джиббалі, мальтійська, арамейська, фінікійська
		Хамітська	єгипетська	давньоєгипетська
			берберська	коптська (збереглася серед єгиптян-християн)
			кушитська чадська	туарезька, кабульська, зенага, ташельхіт сомалі, сідамо, афар, аромо, беджа
III	КАВКАЗЬКА	Картвельська (південнокавказька, іберійська)		хауса, гвандара, болева, карекаре, сура, тера, маргі, мандара, котоко, мубі, сокбро грузинська (4 млн) мегрельська (0,4 млн) чанська (0,05 млн) сванська (0,035 млн)
		Абхазько-адигейська (західнокавказька)		абхазька (0,09 млн) абазинська (0,03 млн) адигейська (0,1 млн) кабардинська (0,37 млн) убихська
		Нахсько-дагестанська (східнокавказька)		чеченська, інгуська, аварська, лезгинська, табасаранська, даргинська, лакська, андійська, каратинська, тиндинська,

				чамалінська, багвалинська, гунзібська, гінхуська, цахурська, агульська, хіналузька
IV	ФІНО-УГОРСЬКА	Угорська		угорська (15 млн) мансйська (0,0037 млн) хантійська (0,011 млн)
		Фінська	прибалтійська	фінська (5,3 млн) естонська (1,1 млн) карельська (0,077 млн) лівська (100 осіб, Латвія) іжорська (244 особи, Росія) вепська (0,003 млн, Росія) водська (кілька десятків осіб, Росія)
			пермська	комі-перм'яцька (0,15 млн) комі-зирянська (0, 327 млн) удмурдська (0,55 млн)
			волзька	марійська (0,54 млн) мордовська (1 млн)
V	САМОДІЙСЬКА			ненецька (0, 024 млн) нганасанська (800 осіб) енецька (200 осіб) селькупська (2 тис.)
VI	ТЮРКСЬКА	Булгарська		татарська (8 млн) башкирська (0,92 млн)

			чуваська (1,5 млн) <i>българська, хазарська, печенізька</i>
	Кипчацька		кримськотатарська (0,7 млн) карачаєво-балкарська (0,19 млн) караїмська (бл. 500 осіб) казахська (8 млн) ногайська (0,06 млн) каракалпацька (0,35 млн) киргизька (2,4 млн) кумицька (0,224 млн) алтайська (0,06 млн) <i>половецька</i>
	Огузька		турецька (59 млн) туркменська (4 млн) азербайджанська (14 млн) гагаузька (0,173 млн, Молдова, Україна)
	Карлуцька		узбецька (18,47 млн) новоуїгурська (6,5 млн, Китай)
	Уїгурська		якутська (0,313 млн) тувинська (0,185 млн) тофаларська (0, 0005 млн) хакаська (0,06 млн)

				шорська (0,01 млн) чулимська (0,0005 млн) <i>староуйгурська</i>
VII	МОНГОЛЬ- СЬКА			монгольська (5 млн) бурятська (0,37 млн) калмицька (0,2 млн)
VIII	ТУНГУСО- МАНЬЧЖУР- СЬКА	Сибірська		євенкська (0,035 млн, Росія, Китай, Монголія) євенська (0,007 млн)
		Амурська		удегейська (500 осіб) нанайська (0,007 млн) ульцьська (200 осіб) орочська (500 осіб)
IX	КИТАЙСЬКО -ТИБЕТСЬКА	Південна Тан- китайська		маньчжурська (4,5 млн, Китай) китайська (1223,3 млн) дунганська (0,05 млн, Киргизстан, Казахстан, Узбекистан)
		Тибето- бірманська		тибетська (4 млн) бірманська (22 млн)
X	ТАЙСЬКА			тайська (27 млн) лаоська (3,5 млн) шанська (3 млн)

XI	АУСТРОНЕ- ЗІЙСЬКА			індонезійська (150 млн) яванська (75,5 млн) малайзійська (26 млн) сунданська (21 млн) мадурська (9,2 млн) гавайська (0,02 млн.)
XII	АУСТРО- АЗІАТСЬКА			в'єтнамська (66,7 млн) кхмерська (8 млн) нікобарська (0,03 млн) кхасі (0,735 млн)
XIII	АВСТРАЛІЙСЬКА: входять мови тубільців Австралії (вчені вважають, що їх є приблизно 160 тис. і вони використовують для спілкування 300 – 500 мов, що є спорідненими й об'єднуються у 28 мовних сімей); аранта – найвідоміша з австралійських мов.			
XIV	ПАЛЕО- АЗІАТСЬКА	Чукотсько- камчатська (16,5 тис.)		чукотська, коряцька, алюторська, керецька, ітельменська
		Ескімосько- алеутська (112 тис.)		ескімоська, алеутська
		Єнісейська		кетська (близько 700 осіб)

					симська (кілька осіб)
		Юкагіро- чуванська			юкагірська (250 осіб)
		Нівхська			нівхська (0,001 млн)
XV	ПАПУАСЬКІ мови (від 700 до 1000) поширені на о. Нова Гвінея та інших островах Тихого океану; ними розмовляють 4,6 млн осіб.				
XVI	АФРИКАНСЬКІ мови поширені на африканському континенті південніше Сахари (понад 337 млн., мовців).				
XVII	ДРАВІД- СЬКА (192 млн, Індія, Пакистан, Афганістан, Іран, Шри- Ланка острови Тихого та Індійського океанів)			телуру тамільська каннада малаялам	
XVII I	ЯПОНСЬКА				японська (125 млн)
XIX	КОРЕЙСЬКА				корейська (75 млн)

XX	ІНДАНСЬКІ мови (тубільців Америки), якими говорять близько 27 млн осіб у Мексиці, Гватемалі, Еквадорі, Болівії, Парагваї, Перу, утворюють, за сучасними уявленнями, кілька сімей: атапаскську (мови навахо, тлінгіт, хайда, квакіютль, нутка, чинук); алгонкінську (оджибва, мікмак, панабскот, сіксіка, арапахі, беотук); ірокезську (черокі, сенека, онёда, онондага, каюга, тускарора, могавк, гурон); сіу (кроу, хідатса, мандан, віннебаго, чивере, дакота); юто-ацтецьку (моно, баннок, навіотсо, шошонська, юте, хопі, тьобатолабаль, купа, лусеньйо, серрано, ацтецька, папаго, тарахумара, каїта, які, майо, кора; майя-кіче (майя, чаньябаль, хуастецька, мам, агуатецька, кіче, кекче; отоманг (міштек, отомі, сапотек)		
XXI	БАСКСЬКА		баскська

***Список наукових, науково-популярних і методичних видань,
які стануть у пригоді під час вивчення курсу:***

1. Белей Л. Українські імена колись і тепер. Київ : Темпора, 2010. 128 с.
2. Білецький А. О. Про мову і мовознавство. Київ : АртЕк, 1996. 224 с.
3. Булаховський К. Мова, що стала світовим трендом. Факти про українську мову, яких ви не знали. Львів : Видавництво «Апріорі», 2025. 120 с.
4. Булаховський К. А. Цікаве мовознавство. Львів : «Апріорі», 2019. 200 с.
5. Гаджієв Р. Лінгвістика на карті світу. Непорозуміння, кримінал та інтриги в різних мовах. Київ : Віхола, 2022. 384 с.
6. Вихованець І. Дивосвіт слова: У світі граматики. Київ : Планета, 2015. 146 с.
7. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською. Київ : Пульсари, 2012. 156 с.
8. Дубчак О. Чути українською. У світі звуки[ў] та букв. Київ : Віхола, 2020. 192 с.
9. Дубчак О. Бачити українською. Слово в мовній картині світу. Київ : Віхола, 2021. 334 с.
10. Дубчак О. Перемагати українською. Про мову ненависті й любові. Київ : Віхола, 2022. 144 с.
11. Дубчак О. Бути українською. Речення і його знаки. Київ : Віхола, 2025. 256 с.
12. Забіяка В. А., Забіяка І. М. Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 304 с.
13. Коваль А. П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. Київ : Либідь, 2012. 304 с.
14. Коваль А. П. Спочатку було Слово : крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ : Либідь, 2001. 311 с.
15. Кузнєцова Є. Мова-меч. Як говорила радянська імперія. Глибока : Твоя Підпільна Гуманітарка, 2023. 376 с.
16. Левкова А. Спільна мова. Як народжуються і живуть слова. Київ : Портал. 2020. 200 с.

- 17.Лесюк М. Мова чи язык? Івано-Франківськ : Місто НВ, 2017. 416 с.
- 18.Маріан В. Сила мови. Як коди, які ми використовуємо, щоб думати, розмовляти й жити, змінюють наш розум. Харків : Vivat, 2024. 272 с.
- 19.Масенко Л. (У)мовна (У)країна. Київ : Темпора, 2007. 88 с.
- 20.Масенко Л. Суржик: між мовою і языком. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2011. 135 с.
- 21.Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика : монографія / відп. ред. Б.М. Ажнюк. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго. 2024. 616 с.
- 22.Мовчун Л. Цікава розмова про мову. Чого тобі не розповіли на уроці. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2017. 312 с.
- 23.Наливайко С. Давньоіндійські імена, назви, терміни: проекція на Україну. Київ : ФОП Стебеляк, 2009. 504 с.
- 24.Николишин О. Кістки дракона. Історія китайської писемності в 50 ієрогліфах. Київ : Смолоскип, 2021. 128 с.
- 25.Остапченко О. Українська мова в грі : проблемні завдання, конкурси, змагання, цікаві факти, тести, квести. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. 224 с.
- 26.Потапенко О. І. Цікаве мовознавство : посібник для шкіл з поглибленим вивченням української мови. Біла Церква : Буква, 1996. 190 с.
- 27.Селезньов В. Мовні війни. Міф про «зіпсованість» української мови. Харків : Vivat, 2016. 256 с.
- 28.Селігей П. О. Українська мова у 2222 році: Вступ до лінгвофутурології. Київ : Академперіодика, 2023. 452 с.
- 29.Скляренко В. Г. Дослідження з етимології та історичної лексикології української мови : До 80-річчя від дня народження. Київ : Наукова думка, 2018. 687 с.
- 30.Фаріон І. Правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір. Львів : «Свічадо», 2004. 118 с.
- 31.Фаріон І., Помилуйко-Недашківська Г., Бордовська А. Англізми і протианглізми: 100 історій слів у соціоконтексті : монографія (зі словником). Львів : Свічадо, 2023. 716 с.
- 32.Чебанік В., Корнієнко А., Еруен-Глерон А. Графіка української мови. Рутенія. Київ : АДЕФ-Україна, 2024. 192 с.
- 33.Чумарна М. Королівство мови. Львів : Апріорі, 2018. 124 с.

Навчальне видання

Івасюта Марина Ігорівна
Кузь Галина Тарасівна
Скаб Мар'ян Стефанович

ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА

Практикум

Літературний редактор – О. В. Лупул
Технічна редакторка
та дизайн обкладинки – У. М. Мельник

Підписано до друку 11.03.2025. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Друк ізографічний. Ум.-друк. арк. 6,8.
Обл.-вид. арк. 7,3. Зам. Н-021.
Видавництво та друкарня Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича 58002,
Чернівці, вул. Коцюбинського, 2
e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 819 від 08.04.2002 р.

